

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені професора Івана Ковалика

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЩА»

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Кіш Ірини Юріївни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Труш О. М.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ . 7	
1. 1. Підмет і присудок як предикативна основа двоскладного речення	7
1. 2. Класифікація головних членів речення.....	13
1. 2. 1. Типологія форм підмета.....	13
1. 2. 2. Типологія форм присудка	25
РОЗДІЛ II. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДМЕТІВ..... 38	
У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА..... 38	
2. 1. Підмет простий.....	38
2. 2. Підмет простий ускладнений.....	44
2. 3. Складений підмет	45
2. 3. 1. Складений підмет із кількісним значенням	46
2. 3. 2. Складений підмет із значенням вибіркової.....	47
2. 3. 3. Складений соціативний підмет.....	48
2. 3. 4. Складений підмет із метафоричним значенням.....	49
2. 3. 5. Складений підмет зі значенням сукупності.....	50
2. 3. 6. Складений підмет зі значенням неозначеності.....	51
РОЗДІЛ III. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИСУДКІВ..... 53	
У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА..... 53	
3. 1. Простий дієслівний присудок.....	53
3. 2. Простий ускладнений присудок.....	59
3. 3. Складений присудок	60
3. 3. 1. Складений дієслівний присудок	61
3. 3. 2. Складений іменний присудок.....	66
3. 3. 3. Складений прислівниковий присудок.....	73
3. 4. Складний присудок	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Дослідження та аналіз головних членів речення є однією з проблем українського синтаксису. На сучасному етапі лінгвістичних досягнень маємо різні дефініції речення як головної синтаксичної одиниці. Ця проблема веде за собою й визначення статусу компонентів речення, яких у традиційному синтаксисі називаємо головні та другорядні члени речення. У формально-синтаксичній структурі головні члени речення є *мінімальними синтаксичними одиницями*¹, які виділяють на основі синтаксичних зв'язків.

Найперші зразки синтаксичних моделей в історії українського мовознавства наявні у працях І. Галятовського («Месія», 1669)². Різні аспекти вивчення підмета і присудка знаходимо в лінгвістичних працях ХІХ ст. – початку ХХІ ст.: О. Потебні, що виокремлював психологічний підмет і присудок; О. Смирницького, О. Партицького, Я. Головацького, О. Курило, І. Огієнка, І. Вихованця, Н. Іваницької та інших.

Сьогодні українська лінгвістика нараховує низку праць, які присвячені темі головних членів речення. Зокрема, йдеться про дослідження Б. Кулика, М. Івченка, І. Вихованця, А. Загнітка, Н. Іваницької, В. Русанівського, К. Шульжука, Г. Козачук, І. Кучеренка, Г. Піскуна, Р. Христіанінової, І. Слинька, Н. Москаленко, Н. Гуйванюк та інших.

Найкращим тлом для дослідження функціонування головних членів речення є безпосередньо текст. Саме в тексті речення є тим базовим елементом, за допомогою якого ми передаємо відносно закінчену думку. Структурну основу речення, зокрема двоскладного, утворюють підмет і присудок. В односкладному реченні виділяють один головний член речення, що теж є повноцінним лексичним компонентом речення і становий його

¹ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ. 2004. С. 10.

² Огієнко І. І. Складня української мови. Жовква: Друкарня оо.Василіан. 1938. Ч. II. 239 с.

синтаксичний центр³. Головні члени речення є взаємозумовленими й утворюють предикативну основу речення.

Аналіз синтаксичних конструкцій у творах письменників є невід'ємним елементом при характеристиці мови певного автора. Синтаксична організація є ознакою довершеної й повної думки. Саме на синтаксичному рівні ми простежуємо, яким способом автор висловлює та формулює свої думки та ідеї за допомогою цих мовних одиниць. Так дослідник може глобально описати індивідуальний стиль письменника, який у мовному аспекті можна трактувати як індивідуальний творчий вияв народної мови.

В українській лінгвістиці індивідуальний стиль письменника через мову його творів досліджували В. Дроздовський, О. Кухар-Онишко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, О. Костецька, А. Мойсієнко, Н. Дужик, С. Бирик. Мову Василя Шкляра частково проаналізовано у працях різних мовознавців. В. Буда досліджував лексичні засоби творення емоційності⁴; Л. Томіленко вивчала експресивну лексику «Чорного Ворона»⁵; інші аспекти дослідили Н. Москаленко, Л. Старовойт, А. Берестова, О. Мороз, В. Семиряк, А. Вегеш, О. Козлова, Ж. Колоїз та інші. Синтаксис Василя Шкляра неодноразово ставав об'єктом аналізу. Складне речення в ідіостилі В. Шкляра описано в праці В. Тихоші⁶; Н. Свистун дослідила складнопідрядні речення мети й умови в романах «Чорний Ворон» та «Маруся»⁷; Т. Чубаш і Л. Кардаш проаналізували семантико-синтаксичну валентність іменника у творах письменника⁸.

Актуальність нашої теми полягає в тому, що є потреба у вивченні ідіостилів сучасних письменників, зокрема на рівні синтаксису. Художнє слово Василя Шкляра є впливовим у розвитку не тільки сучасної української

³ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ. 2004. С. 68.

⁴ Буда В. А. Лексичні засоби творення емоційності у мові романів В. Шкляра «Чорний ворон» і «Троща». *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2018. Вип. II (30).

⁵ Томіленко Л. Експресивна лексика на позначення осіб у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Культура слова*. 2013. № 78. С. 77-81.

⁶ Тихоша В. І. Складне речення в ідіостилі Василя Шкляра (на матеріалі роману «Маруся»). Київ. 2018.

⁷ Свистун Н. О. Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 3 (55).

⁸ Чубаш Т. В., Кардаш Л. В. Семантико-синтаксична валентність іменника (на матеріалі роману «Маруся» Василя Шкляра). Електронний ресурс: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1157056.pdf>

літератури, а й мови. Індивідуальний стиль письменника реалізовує *«авторську модель світу в мовних знаках національної культури»*⁹. Структурний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць в історичному романі «Троща» є необхідний для висвітлення основних типів головних членів речення і проблем їх функціонування в мовленнєвих умовах, зокрема в сучасному художньому мовленні. Синтаксис прози Василя Шкляра потребує докладних студій для того, щоб збагнути особливість та оригінальність його письма, глибину світобачення автора та художнього мислення.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено спробу визначити основні форми побутування й специфіку формування структурних різновидів головних членів речення в сучасному тексті на основі історичного роману В. Шкляра «Троща».

Мета магістерської роботи – визначити структурні та граматичні особливості утворення граматичної основи речення, диференційні ознаки підмета і присудка на основі історичного роману Василя Шкляра.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- опрацювати наукову синтаксичну літературу, присвячену дослідженню головних членів речення;
- простудіювати поняття «предикативний центр», «головний член речення», «підмет», «присудок»;
- проаналізувати основні класифікаційні ознаки головних членів речення та їхню традиційну типологію;
- виявити граматичні центри в художньому тексті Василя Шкляра;
- виокремити типи підметів і присудків на основі структурного поділу та за морфологічним способом вираження;
- простежити частотність уживання всіх різновидів головних членів речення;

⁹ Переломова О. С. Ідіостиль Валерія Шевчука: монографія. Суми: Вид-во СумДУ. 2010. 138 с.

– визначити стилістичний ефект уживання головних членів у творчості сучасного письменника.

Об’єкт дослідження – художнє мовлення Василя Шкляра на прикладі історичного роману «Троща».

Предмет дослідження – способи вираження граматичної основи речення та особливості вживання підметів і присудків в аналізованому художньому тексті.

Джерельною базою роботи постає історичний роман про національно-визвольний рух «Троща» сучасного письменника Василя Миколайовича Шкляра¹⁰.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети й виконання поставлених у роботі завдань використовуватимемо такі методи і прийоми лінгвістичного дослідження: 1) описовий метод, який допоможе докладно проаналізувати матеріал і виокремити головні члени речення; 2) системно-класифікаційний метод для того, щоб систематизувати головні члени речення й визначити прості й складні реченнєві структури; 3) структурний метод для виокремлення типології головних членів речення; 4) метод компонентного аналізу для зіставлення диференційних семантичних ознак головних членів речення; 5) метод статистичного аналізу для виявлення частотности вживання складених різновидів головних членів речення.

Робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного і двох практичних), висновків, списку використаної літератури та додатків.

¹⁰ Шкляр В. М. Троща: роман / Василь Шкляр. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 416 с.

РОЗДІЛ І. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1. 1. Підмет і присудок як предикативна основа двоскладного речення

Головними членами речення є повнозначні лексичні компоненти, які утворюють синтаксичний центр. У двоскладному реченні маємо два головні члени – підмет і присудок, а в односкладному – один головний член, який співвідноситься або з підметом, або з присудком. Підмет і присудок входять до предикативної основи речення, бо вони пов'язані між собою предикативним синтаксичним зв'язком.

У мовознавчій науці виділяють три основні ідеї про співвідношення головних членів речення.

Перша ідея полягає в тому, що між підметом і присудком наявний субординативний зв'язок. Згідно з цією теорією, головним у реченні є підмет, оскільки присудок узгоджується з підметом у роді, числі та особі. Також головні члени розглядаються у площині словосполучень і трактуються як узгодження¹¹.

Другий погляд репрезентує думку про те, що головні члени речення взаємопідпорядковані. *«Між членами предикативної пари двоскладного речення існує не одnobічне підпорядкування присудка підметові, а двобічна залежність співвідносних членів: підмета і присудка... Двобічна залежність між членами предикативного центру є основною, змістовою характеристикою предикативного зв'язку»*, – зазначає Н. Іваницька¹². Одним із прибічників такого підходу в українському синтаксисі є І. Вихованець, який також стверджує те, що основним виявом предикативного зв'язку є координація, яка передбачає взаємну залежність,

¹¹ Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук, думка. 1966. 324 с.

¹² Іваницька Н. Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 10. С. 28–34.

передбачуваність, обов'язковість і закритість поєднаних членів. Цей зв'язок притаманний типовим формам головних членів речення (іменник у називному відмінку в ролі підмета + дієслово в особовій формі в ролі присудка)¹³. Розглядаючи взаємозалежність підмета і присудка, А. Загнітко виокремлює ще такі способи предикативного зв'язку, як співположення (функція головних членів залежить від позиції в реченні); співв'яз (характерний для речень з інфінітивним підметом; дві граматичні форми не координуються, а тільки співвідносяться)¹⁴.

Третя група науковців відстоює ідею про те, що немає ніякої відмінності в синтаксичній поведінці підмета порівняно з іншими додатками. Ці лінгвісти пояснюють, що всі актанти (актант – семантичний аналог особи або предмета у висловлюванні, в мові реалізовується через підмет і додаток, рідко — через обставину¹⁵) перебувають в інверсійному протиставленні. Тобто додаток трансформовується в підмет, а підмет – у додаток.

На мою думку, найбільш переконливим є другий погляд, який трактує підмет і присудок як взаємозумовлені члени речення, рівноправні складники, які утворюють структурну основу в реченні.

Більшість сучасних мовознавців виділяють кваліфікаційні ознаки **підмета** (формальні й семантичні). До цих ознак належать такі:

- підмет входить до структурної схеми речення як її головний член;
- підмет позначає носія предикативної ознаки;
- у типових випадках співвідноситься із суб'єктною позицією семантико-синтаксичної структури речення;
- підмет виражається особливою відмінковою формою (називний відмінок іменника, займенника чи іншої субстантивованої частини мови);
- має двобічний (предикативний) зв'язок із іншим головним членом речення – присудком;

¹³ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 34.

¹⁴ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Синтаксис: Монографія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. 437 с.

¹⁵ Велика українська енциклопедія. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». [дата створення 2017]. URL: <http://vue.gov.ua>.

- підмет поєднується з присудком координацією (а також співположенням, співв'язом) – основним способом предикативного зв'язку;
- у реченні зазвичай має позицію перед присудком;
- підмет співвідноситься з темою речення при актуальному членуванні (комунікативний аспект)¹⁶.

Усі ці класифікаційні ознаки є важливими при визначенні підмета.

Визначення підмета протягом історії мовознавчої науки зазнавало змін, але лінгвістичні словники демонструють чіткість та конструктивність. Для прикладу, у «Словнику лінгвістичних термінів» зазначено, що підмет – це *«головний член двоскладного речення, що виражає предмет думки, ознака якого розкривається присудком»*¹⁷. У словнику-довіднику «Українська мова» читаємо: *«Підметом називається головний член речення, який означає предмет, якому з боку присудка приписується предикативна ознака, і відповідає на питання: хто? що? Підмет називає ту сторону дійсності, на яку спрямована увага мовця і яка визначає предметну віднесеність поняття, що розкривається в реченні»*¹⁸.

В енциклопедії «Українська мова» знаходимо таке визначення підмета: *«Підмет – головний член двоскладного речення, який указує на носія ознаки (дії, процесу, стану тощо) і перебуває у предикативному зв'язку з іншим головним членом - присудком»*¹⁹.

І. Вихованець кваліфікує підмет як головний член двоскладного речення, що *«перебуває у предикативному зв'язку з присудком, поєднується з ним формою координації і в типових виявах виражається називним відмінком іменників»*²⁰. А. Загнітко вказує на те, що підмет завжди означуваний і в двоскладному реченні є носієм ознаки, яку утворює присудок

¹⁶ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 70.

¹⁷ Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа. 1985. 360 с.

¹⁸ Українська мова: Словник-довідник. Київ. 1998. (Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. та ін.)

¹⁹ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 3-тє, зі змінами і доп. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. 2007. 856 с.

²⁰ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. 368 с.

чи володіє нею²¹. Б. Кулик у своїй праці пише про те, що підмет – це незалежний від інших член речення, який означає предмет (в широкому значенні цього слова), якому приписується в часі дія, стан, властивість чи якість²². Дуже схоже до попередніх визначень і формулювання цього терміна в К. Шульжука²³.

Таким чином, на основі виділених кваліфікаційних ознак підмета та аналізі наукових визначень терміна, можемо казати про те, що підмет – це головний член двоскладного речення, що перебуває у предикативному зв'язку з присудком та вказує нам на носія певної ознаки, дії, процесу чи стану. У типових виявах реалізується в граматичній формі називного відмінка іменника, займенника чи іншої субстантивованої частини мови. У семантико-синтаксичній структурі речення виступає суб'єктом, а при актуальному членуванні зазвичай співвідноситься з темою.

Присудок виступає смисловим, композиційним і організаційним центром речення. Він виражає два значення. Перше – конкретне, лексичне (дію суб'єкта, його ознаку чи стан і т. д.); друге – граматичне (віднесеність предмета, який конкретизується, до дійсності). Також варто зауважити, що лексичне значення разом із граматичним можуть поєднуватися в одній лексемі або поширюватися в інших лексемах. Загалом до граматичного значення А. Загнітко зараховує такі елементи: 1) віднесеність ознаки до суб'єкта; 2) значення часу; 3) комплекс модальних значень²⁴.

Семантичні і формальні ознаки, які властиві для присудка – це:

- присудок, як і підмет, входить у структурну схему речення як його головний член («ядерність»²⁵);
- присудок дає модально-часову характеристику носія предикативної ознаки;
- при актуальному членуванні співвідноситься з ремою, тобто з «новим» у реченні (у типових випадках);

²¹ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ. 2001. С.148.

²² Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 33.

²³ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 69.

²⁴ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ. 2001. С. 149.

²⁵ Вихованець І. Р. Граматики української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993.

- у семантико-синтаксичному аспекті постає основним виразником предиката;
- спеціалізована форма вираження присудка – часово-способова дієслівна;
- з підметом перебуває у двобічному предикативному зв'язку;
- поєднання з підметом відбувається за допомогою координації (форми предикативного зв'язку);
- при прямому порядку слів присудок розташовується після підмета²⁶.

Аналізуючи ці ознаки, І. Вихованець виділяє найважливішу – модально-часову характеристику предмета. Вона виявляється в тому, що ознака предмета може подаватися як дійсна (в будь-якому часі, теперішньому, минулому чи майбутньому), як умовна чи бажана. Також семантика присудка має мовний і мовленнєвий аспект. Типове (мовне) значення вказує на дію, процес, якість, стан і т. д. Мовленнєве значення передається за допомогою лексичних значень певних слів у реченні²⁷.

Розглянувши основні ознаки, на основі яких виділяють присудок, проаналізуємо загальні визначення поняття «присудок». У словникових статтях знаходимо, що присудком називають головний член двоскладного речення, який: «... означає дію, стан, якість, властивість (активну чи пасивну ознаку) предмета думки, вираженого підметом»²⁸; «...виражає предикативну ознаку предмета і перебуває у синтаксичному взаємозв'язку з іншим головним членом»²⁹; «...виступає організаційним, композиційним і смисловим центром речення; називає дію, стан, процес, що тривають у часі відносно моменту мовлення або іншої точки часового відліку, вираженої обставиною часу; відповідає на питання: що робити? що зробити?»³⁰. Як бачимо, всі визначення включають у собі основні ознаки присудка, серед них наявна й модально-часова характеристика.

²⁶ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 76.

²⁷ Там само.

²⁸ Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа. 1985. 360 с.

²⁹ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 3-тє, зі змінами і доп. Київ: "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана. 2007. 856 с.

³⁰ Українська мова: Словник-довідник. 1998. (Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. та ін.)

Окремі визначення мовознавців також містять у собі ключові характеристики й ознаки терміна «присудок». Для прикладу, І. Вихованець називає присудком головний член двоскладного речення, який указує на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, а також перебуває у двобічному предикативному зв'язку з підметом, виражається спеціалізованими для присудкової функції дієслівними формами³¹. Майже тотожним є формулювання і в К. Шульжука³², Б. Кулика³³, П. Дудика³⁴, І. Слинька³⁵. Н. Іваницька говорить про присудок як про член речення, який зумовлює підмет і забезпечує будь-яким словам, які виражають цей підмет, «незалежну» позицію, що на морфологічному рівні втілюється у формах називного відмінка іменника чи інших субстантивованих слів³⁶.

Таким чином, виявивши основні семантичні та формальні ознаки присудка, можемо запропонувати таке визначення: присудок – це головний член двоскладного речення, що виражає предикативну ознаку того предмета, який називає підмет. Присудок підпорядковується підметові і з'єднується з ним координацією. Присудок є предикатом, бо виконує основну роль у формуванні висловлювання (семантико-синтаксичний рівень). Найтиповішою формою вираження присудка є особові форми дієслова.

Отже, у двоскладному реченні основні позиції займають підмет та присудок (незалежно від їхнього вираження), оскільки головні члени речення виражають компоненти думки, формують суб'єктно-предикативну структуру. Саме тому головні члени речення у структурному аспекті завжди належать до обов'язкових. Підмет і присудок називають «предикативною парою»³⁷, яка формує двоскладне утворення в українській мові. Підмет означає предмет, якому приписується певна предикативна ознака з боку іншого головного члена. У двоскладному реченні підмет є носієм ознаки, яку

³¹ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 76.

³² Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 73.

³³ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 38.

³⁴ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ. 2010. С. 98.

³⁵ Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. Київ: Вища школа. 1994. С. 111.

³⁶ Іваницька Н. Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 10. С. 28–34.

³⁷ Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка. 1966. С. 117.

утворює присудок. Також підмет співвідноситься з позицією суб'єкта в реченні, а його типова форма вираження – це називний відмінок іменника чи займенника і т. д. Підмет існує у двобічному (предикативному) зв'язку з присудком і поєднується з ним координацією. Присудок, так само, як і підмет, входить у структурну схему двоскладного речення і перебуває у предикативному зв'язку з підметом. Присудок є носієм предикативних параметрів речення, а спеціалізована форма вираження – це особові дієслова. У семантико-синтаксичному аспекті саме цей член речення є ключовим виразником предиката.

Головні члени двоскладного речення тісно пов'язані між собою (співвідносні), обумовлюють один одного: у присудку наявна дія, яку виконує діяч, а в підметі – ця діяч або предмет, який виконує дію.

1. 2. Класифікація головних членів речення

1. 2. 1. Типологія форм підмета

Підмет, окрім диференційних синтаксичних ознак, має морфолого-синтаксичну ознаку, що виявляється у способі вираження цього підмета. Ураховуючи цей критерій, науковці виділяють простий і складений підмет (І. Вихованець, А. Загнітко, Б. Кулик, К. Шульжук, Н. Іваницька та ін.).

Прості підмети найчастіше виражаються одним словом. У ролі простого підмета в сучасній українській мові можуть виступати:

- **іменник у називному відмінку.** Це найпоширеніша форма побутування простого підмета.
- **займенник.** Шульжук К. Ф. вважає такі підмети є виражені *займенниковим іменником*, які є еквівалентами іменників у постпозиції³⁸. І. Слинко називає такий вид «займенниковим підметом», що має предметно-вказівне значення³⁹. Особові займенники є допоміжним засобом, який виражає

³⁸ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 70.

³⁹ Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. Київ: Вища школа. 1994. С. 104-105.

персональність. Не тільки особові займенники можуть бути підметами, а також вказівні, присвійні, питальні, означальні, неозначені і заперечні.

- **прикметник (субстантивований)**. У таких реченнях прикметник перестає виражати ознаку і набуває предметного значення, тобто виконує функцію іменника.

- **дієприкметник (субстантивований)**.

- **числівник (субстантивований)**. Підметом можуть виступати як кількісні числівники, так і порядкові.

- **вигук**. Незмінні слова також можуть зазнавати субстантивації, а саме вигуки. Незмінність цих слів є показником їхньої незалежності. Коли семантика наближається до іменника, то з граматичного боку ці вигуки можуть узгоджуватися з прикметниками.

- **інфінітив**. Еквівалентом підмета також може бути неозначена форма дієслова – інфінітив. Він переміщується в типову для іменника підметову позицію. Підметом у реченні буде інфінітив у таких випадках:

- коли при підметі є іменний присудок (виражений іменником у називному відмінку) часто разом із вказівною часткою (*це, ось*) або іменник в орудному відмінку із словом-зв'язкою;

- коли при підметі є присудок, який виражений прислівником;

- коли присудок теж виражений інфінітивною формою з дієслівною зв'язкою *значить* (або без неї);

- коли поряд з підметом наявний присудок, що виражений у відмінюваній формі дієслова⁴⁰.

Речення з підметом-інфінітивом найчастіше трапляються у художньому стилі.

Також деякі мовознавці виділяють простий підмет, який виражений іменником не у називному відмінку. Це виявляється у таких випадках, коли мовиться про приблизність, неточність чогось: *Минуло близько року*. Такі конструкції простого підмета К. Шульжук називає «прийменниково-

⁴⁰ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 36.

іменниковими словоформами в непрямому відмінку»⁴¹. Простим підметом також вважаються підмети-речення.

Серед мовознавців існує думка про те, що іменник у кличному відмінку також може бути підметом. Таку ідею висуває І. Вихованець. Він заперечує традиційну думку щодо того, що клична форма не виступає членом речення. На думку науковця, кличний відмінок у спонукальному речення має ті самі ознаки, що і називний відмінок. Для нього властивий двобічний зв'язок із присудком та предикативний зв'язок елементів форми координації. Такий погляд на це питання відстоював ще О. Потебня. Він вважав, що кличний відмінок, так само, як і називний, *«маючи відповідну діяльність у реченні, стоїть не поза ним, а в ньому»*⁴². І. Кучеренко також говорить про те, що вокатив є виразником суб'єкта, що бере участь у розмові, є слухачем (якщо це 2-га особа), не лише називає суб'єкт, а й показує, що до нього звернена мова. В таких речення «зверненої мови» значення «звертання» має не лише іменник у кличному відмінку, а й дієслово (наказова форма)⁴³. На мою думку, звертання стоїть поза реченням і не є його членом.

І. Вихованець у площині двоскладних речень виділяє речення з нульовим підметом. Нульовий підмет не є лексично виражений: *«Синтаксична наявність такого головного члена ... впливає з внутрішньої будови відповідного ізольованого двоскладного речення, підтверджується синтаксичними зв'язками в реченнях із лексично вираженими підметами»*. Речення, у яких наявний нульовий підмет, належать до еліптичних конструкцій, які традиційний синтаксис зараховує до односкладних речень (означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових). Позицію підмета найбільш чітко показують присудки означено-особових речень. За допомогою семантико-синтаксичної валентности та морфологічних ознак присудка ми можемо відтворити й підмет у формі називного відмінка та

⁴¹ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 71.

⁴² Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. IV. Вып. II. Москва: Просвещение. 1979. С. 101.

⁴³ Кучеренко І. К. Вокатив як функціональний член речення і так зване звертання. *Українське мовознавство*. 2003. Вып. 25. С. 11-20.

певних формах особи та числа. Менш відчутні показники підмета є і в неозначено-особових реченнях та узагальнено-особових.

Дуже часто простий підмет може виражатися не тільки одним словом, а й сполукою слів, які за значенням позначають єдине поняття. Йдеться про **підмети, що виражені лексикалізованими сполуками або фразеологічними словосполученнями.** Лексикалізоване словосполучення має дуже великий «ступінь семантичної спаяності»⁴⁴ компонентів, і завдяки цьому таке словосполучення має цілісне значення, яке тотожне значенню однієї лексеми. До лексикалізованих словосполучень належать складені найменування. Підмети, які виражені фразеологічними одиницями, також вважають простими, бо вони мають цілісне номінативне значення. Та не всі мовознавці зараховують такі конструкції до простих підметів. Наприклад, Кулик Б. М. виокремлює фразеологічні словосполучення (*Міністерство освіти*); словосполучення імені, по батькові і прізвища (*Іван Якович Франко*); словосполучення, які становлять ціле речення, і зараховує їх до системи складених підметів⁴⁵.

Складений підмет складається з двох чи більше семантично з'єднаних компонентів і утворює нечленовану структуру. Складений підмет – такий підмет, що виражається нерозкладним словосполученням.

Українські мовознавці висувають різні класифікації складеного підмета. Наприклад, А. Загнітко при аналізі складеного підмета виокремлює соціативний підмет, підмет із семантикою вибірності; підмети, створені за моделями «числ. + ім.», «ім. числової семантики + ім.»⁴⁶.

І. Вихованець застосовує такі терміни на позначення складеного підмета:

- 1) кількісно-іменникові сполуки;
- 2) сполуки іменника у називному відмінку з іменником в орудному відмінку з прийменником з;

⁴⁴ Кутня Г. Синтаксис сучасної української мови. Ч. I: Словосполучення та просте речення. Львів. 2013. С. 173.

⁴⁵ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 36.

⁴⁶ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ. 2001. С. 149.

- 3) сполуки кількісного числівника з прийменником *понад, близько, до*;
- 4) сполуки іменника в орудному відмінку з інфінітивом⁴⁷.

Г. Козачук у своїх дослідженнях виокремлює підмети, які виражаються семантично-неподільними словосполученнями й синтаксично-неподільними. Основні види синтаксично-неподільних словосполучень, які називає дослідниця: а) кількісно-іменні; б) словосполучення зі значення вибірковості; в) словосполучення зі значенням сумісності (*«виражають сумісність і виконують функцію соціативного підмета, при якому присудок має форму лише множини»*⁴⁸).

Семантично неподільні словосполучення, якими може виражатися підмет, Г. Козачук називає підмети, яким притаманна функція єдиного найменування. Це можуть бути підмети: *гурт студентів, клопоть тканини і т. д.* У праці наголошується, що семантично неподільні словосполучення не вважаються фразеологічними, бо вони не мають сталого словесного складу, відповідно їхні лексеми зберігають власну семантичну самостійність. Неподільними вони вважаються через те, що виконують єдину синтаксичну функцію. Синтаксично неподільні словосполучення складаються з головного слова (іменника у називному відмінку) та залежного (іменник у родовому відмінку). Особливість таких словосполучень у тому, що вони цілісно сприймаються тільки в контексті, а поза ним – легко роз'єднуються. *«Це залежить ...від того, чи компоненти вжиті з прямим, чи з переносним значенням. Якщо вони є словами з прямим значенням, то граматичному розчленуванню піддаються легко, ...з переносним – важче, а то й взагалі не піддаються. Наприклад: сніп жита, сніг вогню»*⁴⁹. Тобто з наведених прикладів ми бачимо, що словосполучення *сніп жита* піддається розчленуванню (головне слово може сполучатися із різними залежними словами: *сніп пшениці, сніп соломи*). Словосполучення *сніп вогню* має переносне значення і семантично наближається до сталих, а тому

⁴⁷ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 217-218.

⁴⁸ Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученнями. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 1. С. 36.

⁴⁹ Там само. С. 38.

сприймається як назва певного поняття. *«Залежними словами в них виступають іменники не з конкретним значенням: маса суперечностей, сумнівів.... Не піддаються вони й трансформації у прийменникові словосполучення: маса «з сумнівів»»⁵⁰.*

Таким чином, другий тип семантично неподільних словосполучень за класифікацією Г. Козачук буде підметом, тобто одним членом речення. Часто вони метафоризовані. Утворюються за допомогою таких головних слів: *маса, низка, рій, клубок, купа* і т. д.. Семантично цілісними є і словосполучення, які утворюються на базі слів *«початок, середина кінець (у називному відмінку) + іменник у родовому відмінку»*. Сюди ж дослідниця зараховує і лексикалізовані словосполучення типу *«іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку»*: майстер спорту, кандидат наук. Оскільки такі словосполучення зазвичай є *«термінами аналітичної структури»⁵¹*, то вони утворюють один член речення – підмет.

Таким чином, підмет у баченні Г. Козачук може виражатися синтаксично неподільними, семантично неподільними та лексикалізованими словосполученнями. Роз'єднання таких словосполучень може стати причиною порушення смислової й граматичної цілісності.

К. Шульжук розглядає складені підмети як синтаксично неподільні словосполучення, у яких головне слово обов'язково вимагає залежного слова.

Він виокремлює такі типи:

- 1) кількісно-іменникові сполуки;
- 2) підмети, що мають значення вибірності;
- 3) соціативні підмети;
- 4) підмети зі синтаксично послабленою номінативністю головного слова;

⁵⁰ Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученнями. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 1. С. 38.

⁵¹ Там само. С. 39.

5) складені інфінітивні підмети. М. Заборна інфінітивний компонент у таких підметах називає дієсловом-зв'язкою⁵²;

б) складені підмети, в яких немає жодного компонента в називному відмінку⁵³.

Найбільшу кількість структурних типів складеного підмета визначає Б. Кулик:

1. Сполучення кількісного числівника з іменником у називному відмінку множини (чи в родовому однини або множини). Також науковець зауважує, що до складу таких підметів може входити додатковий компонент з послабленим лексичним значенням (іменники *осіб, чоловік, душ, штук*).

2. Сполучення неозначено-кількісного числівника (прислівника, займенника) з іменником у родовому відмінку.

3. Сполучення іменника кількісного значення (*трійка, половина*) з іменником у родовому відмінку.

4. Сполучення іменника зі значенням сукупності осіб чи предметів з іменником у родовому відмінку.

5. Сполучення іменника зі значенням міри та іменника у родовому відмінку.

6. Соціативний підмет (сполучення іменник в називному відмінку + іменник в орудному відмінку з прийменником *з*).

7. Сполучення числівника (займенника) з іменником у родовому відмінку + прийменник *з* (*із*).

8. Форми, які не містять слів у називному відмінку, а саме: -числівник або іменник з кількісним значенням (родовий відмінок) + іменник (родовий відмінок) + прийменник на початку конструкції; - словосполучення з прислівниками *більше\менше*; - іменник у родовому відмінку + нульова неозначено-кількісна частина.

9. Нерозкладне фразеологічне словосполучення іменного типу.

⁵² Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Тернопіль. 2002.

⁵³ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 73.

10. Словосполучення імені, по батькові та прізвища.

11. Словосполучення, що становить ціле речення⁵⁴.

Як раніше вже було зазначено, не всі перераховані види у класифікації Б. Кулика доречно зараховувати до складених підметів. Адже деякі зі словосполучень мають цілісне значення, що дорівнює значенню однієї лексеми (мова йде про пункти 9–11).

П. Дудик та Л. Прокопчук складені підмети класифікують на такі види:

- кількісно-іменні сполучення слів (числівник + іменник);
- сполучення слів з відчислівниковим іменником або іменником зі значенням міри, кількості;
- сполучення іменників *більшість, меншість* з іменником у родовому відмінку множини;
- поєднання займенника (числівника) у називному відмінку та іменника у родовому відмінку з прийменником *з*;
- сполучення слів зі значенням поєднуваності у виконанні дії (соціативний, сумісний підмет);
- поєднання неозначеного займенника з прикметником;
- сполучення іменників *початок, середина, кінець, край, кусок, решта і т. д.* з іменником у родовому відмінку;
- сполучення слів з метафоричним значенням;
- поєднання слів, серед яких нема жодної лексеми у називному відмінку⁵⁵.

Автори дослідження виокремлюють також складені інфінітивні підмети, тобто підмети, які становлять поєднання дієслова-зв'язки в неозначеній формі з іменником у непрямому відмінку чи іншим інфінітивом; фразеологічні словосполучення, у яких стрижневе слово – неозначена форма дієслова.

Учені Чернівецької синтаксичної школи І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська⁵⁶ складені підмети називають підметами, що виражаються

⁵⁴ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 38.

⁵⁵ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ. 2010. С. 96.

семантично або синтаксично неподільними словосполученнями. Синтаксично неподільні підмети мають 3 основні типи: з кількісним значенням, зі значенням вибірності; зі значенням сумісності. Семантично неподільні підмети також мають 3 основні групи: сполуки слів *початок, середина, кінець* зі словами, що мають часове значення; сполуки слів з метафоричним значенням; словосполучення з неозначеного займенника і прикметникової форми (*хтось ніжний, щось біле*). Зауважимо, що вид складеного підмета, що виражається неозначеним займенником з прикметником, виокремлюються тільки в розглянутих класифікаціях П. Дудика та І. Слинька.

Отже, проаналізувавши класифікації складених підметів різних мовознавців, можемо виділити **основні види** цих синтаксичних понять:

1) складений підмет із кількісним значенням. Складається з числівника у називному відмінку та іменника (чи його еквівалента) в родовому (або називному) відмінку. Такий підмет має предметно-кількісні відношення. Сам числівник предметного значення не має, але його формальне вираження (називний відмінок) показує граматичне значення підмета. Залежне слово містить у собі речове значення підмета. Такий підмет може виражатися кількісними і збірними числівниками, лексемами «багато, мало, декілька, стільки» та, іменниками з кількісним значенням (*десяток, сотня*), іменниками «більшість, меншість»;

2) складений підмет зі значенням вибірності (вибірковості). До складу такого підмета входить іменник (займенник, числівник) в називному відмінку і з'єднується з іншим компонентом (теж іменником, займенником або числівником у родовому відмінку) за допомогою прийменника з. Такий тип підмета показує відношення вибірності. Головний компонент словосполучення лімітує коло предметів. Залежне слово виражає предметне значення підмета. Науковці виокремлюють різні відтінки, яких можуть

⁵⁶ Слинько І. І., Гуйванюк В. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ. 1994. С. 106.

набувати такі підмети, в залежності від типу займенника чи числівника: число (*трое з нас*), неозначену кількість (*декілька з учнів*), послідовність (*перше з міст*), питальність (*хто з них*), заперечність (*ніхто з відвідувачів*), причетність всіх (*будь-хто з вас*)⁵⁷.

3) складений підмет зі значенням сумісності (соціативний підмет).

Поєднує слово в називному відмінку та слово в орудному відмінку з прийменником *з*. Цей вид підмета відрізняється від попередніх тим, що має недостатньо сильну неподільність у синтаксичному плані. Тому така форма підмета обов'язково супроводжується спеціальною формою присудка (множиною). Якщо цей компонент буде відсутній (дієслово вжито у однині), тоді таке словосполучення не є синтаксично цілісним і відповідно у реченні теж не буде утворювати складеного підмета. Також під впливом таких словосполучень особові займенники теж з однини перетворюються у множинну форму. Ознаку, яку ми приписуємо підмету, однаково відносимо до обох компонентів підмета. Присудок вживається у формі множини, тому він семантично об'єднує компоненти словосполучення в одне ціле.

4) складений підмет зі значенням фазовості.

Такий підмет формується семантично цілісним словосполученням, до складу якого входять слова *початок, середина, кінець* (у називному відмінку) в поєднанні з іменником (у родовому відмінку). Перший компонент таких підметів (*початок, середина, кінець*) зазвичай втрачає своє самостійне лексичне значення, оскільки воно починає конкретизуватись лексичним значенням іменника, який є другим елементом (граматично залежним). Такі словосполучення розглядаємо в межах одного члена речення, бо хоч їх і можна граматично розділити, але семантично вони утворюють одне ціле.

5) складений підмет з метафоричним значенням.

Цей вид підмета утворюється словосполученням, головним словом у якому є іменник (*низка, маса, табун, рій, клубок, смужка, колона, натовп,*

⁵⁷ Слинько І. І., Гуйванюк В. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ. 1994. С. 108.

гурт, армія, згряя, загін, юрба, купа, сніп, море, злива, хмара, буря, хвиля та подібні) у називному відмінку, який вживається у переносному значенні. Залежним словом у цьому словосполученні є іменник в родовому відмінку. Ці словосполучення переважно мають значення сукупності. Такий підмет містить образну характеристику предмета.

б) складений підмет зі значенням сукупності.

Такий різновид складеного підмета утворюється поєднанням іменника, який має значення групи, сукупності осіб чи предметів (у називному відмінку) з іменником у родовому відмінку. Першим компонентом можуть бути такі слова: *табун, отара, череда, стадо, група, табун, гурт, згряя, рій, натовп*. Якщо ці слова у словосполученні вжиті у прямому значенні, тоді їх можемо зараховувати до цієї групи підметів. Інколи перед іменником, який має значення сукупності, можуть бути підсилюючі слова *цілий, дуже*. Часто цю групу підметів об'єднують з попередньою. Як зазначає І. Слинько, саме в цій групі підметів предметне значення найвиразніше, бо ми його простежуємо як у головному слові, так і в залежному⁵⁸.

7) складений інфінітивний підмет.

До такого типу складених підметів входять поєднання дієслова-зв'язки в неозначеній формі з іменником (чи іншою іменною частиною мови) в непрямому відмінку. Також такий підмет може виражатися двома інфінітивами. У наукових працях⁵⁹ можемо знайти також підвид складеного інфінітивного підмета, який виражається фразеологічним сполученням, де стрижневе слово вжито у формі інфінітива. Але оскільки фразеологізми утворюють одне цілісне номінативне значення, то розглядати їх у рамках складених підметів не є доцільно. Складений інфінітивний підмет формує присудок, який може бути виражений: неозначеною формою повнозначних дієслів; сполукою допоміжного дієслова з інфінітивом; іменником у називному відмінку. Як зазначає І. Вихованець, складеними підметами є

⁵⁸ Слинько І. І., Гуйванюк В. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ. 1994. С. 107.

⁵⁹ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ. 2010. С. 98.

зазвичай трансформовані сполуки, які переміщені з позиції іменного складеного присудка в позицію підмета, а виражаються вони інфінітивом дієслова-зв'язки (*бути, ставати, залишатися* і т.д.) та іменником у формі орудного відмінка. Хоч такий складений підмет не має форми називного відмінка, але пристосовується до його позиції, тобто ґрунтується на ній, таким чином заміщаючи цю спеціалізовану підметову форму⁶⁰.

8) складений підмет зі значенням неозначеності.

Зазвичай такий тип підмета утворюється завдяки поєднанню неозначеного займенника (*хтось, щось*) із прикметником чи дієприкметником. Такі специфічні структури складеного підмета за обсягом інформації подібні до повнозначних слів, але складаються з двох лексем (*щось сумне, щось важливе, ніжний хтось*). У цих сполуках слів займенник виражає неозначену предметність, у той час як прикметниковій формі притаманна звична атрибутивна функція. Ад'єктивні компоненти, попри наявність у реченні означуваного щось, сприймаються як субстантивовані, а в реченні найчастіше вживаються у постпозиції⁶¹.

Отже, **простий підмет** може виражатися іменником, займенником, прикметником, дієприкметником, числівником у називному відмінку; вигуком; інфінітивом. Також деякі мовознавці виокремлюють двоскладні речення з нульовим, тобто лексично не вираженим, підметом. У сучасній українській мові окреме місце мають прості підмети, що виражені лексикалізованою сполукою, фразеологічними словосполученнями, реченнями. Хоч у них і наявні декілька повнозначних слів, але вони формують одне поняття. Водночас простий підмет може ускладнюватися за допомогою модальних часток, повторень форм, поєднань десемантизованих займенників з іншими займенниками. **Складений підмет** виражається синтаксично неподільним словосполученням. Основними видами складеного підмета є: складений підмет із кількісним значенням; із значенням

⁶⁰ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 218.

⁶¹ Дудко І. В., Дзюман Н. П. Функції займенника у ролі головного компонента в структурі підрядного словосполучення. Київ: НПУ ім. Драгоманова. 2015. С. 123.

вибірності; соціативний підмет; зі значенням фазовості; з метафоричним значенням; зі значенням сукупності; зі значенням неозначеності; інфінітивний підмет.

1. 2. 2. Типологія форм присудка

У сучасному українському мовознавстві наявні два основні принципи виділення присудків. Перший – морфологічна реалізація структури присудка. Відповідно до частиномовної приналежності слів у функції присудка всі їхні форми поділяють на присудки іменні та дієслівні (А. Загнітко, І. Вихованець, К. Шульжук, П. Дудик, Л. Прокопчук): «Дієслівний присудок позначає дію, процес, динамічний стан, а іменний – статичну ознаку»⁶². Другий принцип – вираження модально-часових значень. Згідно з цим критерієм, присудки бувають прості, складені, складні (подвійні).

Простий дієслівний присудок. Найтиповішою формою цього головного члена речення є простий дієслівний присудок, бо саме дієслово є найбільш пристосованою формою для вираження присудка. Він в одному компоненті поєднує основне і граматичне значення. Простий присудок є синтетичним засобом вираження предикативності. Найчастішим засобом реалізації простого присудка є:

- **відмінювана форма дієслова.** Простий дієслівний присудок виражається формами теперішнього, минулого, майбутнього часів, наказового та умовного способів.

- **інфінітив.** Неозначена форма дієслова виступає еквівалентом особової форми і виконує функцію простого дієслівного присудка. Різновидом такого присудка є інфінітивний демінутив, який за допомогою суфіксів пестливості *-ки, -очки, -оньки, -уні, -усі, -унці* передає значення особового дієслова. Інфінітивний присудок також ще вживається у двоскладному реченні, де підмет теж виражений неозначеною формою дієслова. В таких випадках

⁶² Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 76.

присудок завжди буде у постпозиції. І. Вихованець цей тип присудків зараховує до іменних.

- **усічена і незмінювана дієслівна форма.** Їх ще називають *вигуково-дієслівними формами*⁶³. Це присудки, виражені словами *бух, бах, блись, скік, блись, хлюп, стук, хап, стук, диб, зирк* та под.. Такі форми передають позачасове значення моментальної дії й набувають значення способу й часу тільки в певному контексті. Найчастіше вони співвідносні з дієсловами минулого часу чи наказового способу у значенні минулого часу, адже вони й утворюються від дієслів доконаного виду з суфіксом *-ну-*. Але такі дієслова мають своєрідний відтінок значення (раптовість дії незалежно від інших дій) і можуть поєднуватися з усіма особами, а наказовий спосіб – тільки з певними особами. У деяких контекстах усічені форми можуть набувати значення теперішнього чи майбутнього часу.

- **фразеологізми дієслівного типу.** Фразеологічні конструкції в реченні виконують одну синтаксичну функцію, відповідно члени речення, які виражені фразеологізмами вважаються простими.

А. Загнітко серед простих дієслівних присудків виділяє 4 види:

- 1) особоводієслівний;
- 2) інфінітивний. Він поширений здебільшого в розмовних конструкціях. Сюди ж вносимо й похідні утворення типу *спатоньки, їстоньки*, які своєю семантикою описують пестливість, ласкавість, відповідно є емоційно наповненими.
- 3) нульовий. Показником цього присудка в реченні виступає завжди обставина місця, яка виражається відповідним прислівником чи конструкцією іменника з прийменником (аналітичний синтаксичний прислівник). До таких синтаксичних конструкцій завжди можемо підібрати речення з лексично вираженим присудком.

⁶³ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 74.

4) вигуківий. Мовознавець зазначає, що цей вид простого присудка є емоційно маркованим і реалізується елементами типу *скрип, гуп, бух, скік*⁶⁴.

І. Вихованець прості присудки поділяє на власне дієслівні (що виражені особовими формами дієслова) і вигуково-дієслівні (виражені вигуково-дієслівними формами)⁶⁵.

Б. Кулик окремо класифікує простий дієслівний присудок, який виражений 1) у формі теперішнього і майбутнього часу 2) у формі минулого і давноминулого часу. Перший вид узгоджується з підметом лише в числі, а другий може узгоджуватися в числі й роді, якщо підмет-іменник чи підмет-займенник належить до третьої особи однини⁶⁶. Також він до простого присудка зараховує стійкі словосполучення дієслівного характеру, тобто фразеологізми дієслівного типу та дієслівно-іменні звороти.

І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська серед простих присудків виокремлюють спеціалізовані й неспеціалізовані форми⁶⁷. Спеціалізованими формами є дієслова теперішнього, минулого та майбутнього часу, умовного, наказового способів. Неспеціалізовані форми мовознавці поділяють у свою чергу на координовані та некоординовані. До координованих форм простого неспеціалізованого дієслівного присудка вони зараховують:

– відмінювані форми дієслова відносного вживання. Це може бути вживання теперішнього часу в значенні минулого; теперішнього часу в значенні майбутнього; майбутнього часу в значенні теперішнього; майбутнього часу в значенні минулого; минулого часу в значенні майбутнього.

– дієслівні фразеологізми. Сюди входять такі фразеологічні сполуки, які містять відмінювані дієслова, що дає їм змогу координуватися з підметом. Автори праці зазначають, що дієслівні фразеологізми не можемо включати до спеціалізованих форм присудка, оскільки вони не називають дію

⁶⁴ Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ. 2001. С. 150.

⁶⁵ Вихованець І. Р. Грамати́ка української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 77.

⁶⁶ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 39.

⁶⁷ Слинько І. І., Гуйванюк В. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ. 1994. С. 113-114.

безпосередньо, а тільки слугують засобом образного вираження. Також дієслова, що входять до таких фразеологічних конструкцій можуть мати певні обмеження у видозміні, тобто можуть не змінювати виду дієслова чи часу.

– описові дієслівно-іменні звороти. Вони формуються довкола таких дієслів: *робити, віддавати, надавати, чинити, справляти, виявляти, мати, зазнавати, стати, прийти, набувати* та ін.. За допомогою них можна утворити такі поєднання: *надавати наснаги, чинити опір, стати у пригоді, виявляти довіру, мати змогу, мати потребу, мати намір, мати вплив, мати надію, прийти до висновку* і т.д.. Такі конструкції можемо перетворити на власне дієслівні: *надають наснаги – наснажують, не мав сумніву – не сумнівався, чинити опір – опиратися*. Ці описові звороти мають у реченні подібні функції до дієслів, тому їх також визначатимемо як прості присудки. Але ототожнювати з особовими дієсловами теж не можливо, бо не всі дієслова можуть бути замінені на описові звороти. Дієслова у зворотах надають сполуці певного відтінку у значенні, їм притаманне незначне забарвлення книжності, відповідно вживаються вони теж переважно в художньому й діловому мовленні. Різниця між дієслівно-іменними зворотами та фразеологізмами в тому, що звороти мають іншу семантичну цілісність (що опирається лише на недостатній інформативності дієслова), неповна відтворюваність і відсутність сталого лексичного наповнення. Б. Кулик називає цей тип *стійкими словосполученнями дієслівного характеру*⁶⁸ (взяв участь, припав до душі), зараховуючи сюди й фразеологічні сполуки.

Некоординованими формами неспеціалізованого дієслівного присудка є дієслова наказового способу, вжиті в переносному значенні. Наказовий спосіб може вживатися у значенні минулого часу, що виділити раптовість якоїсь дії, в значенні умовного способу; незмінні усічені форми дієслів;

⁶⁸ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 40.

інфінітив. Він виражає додаткове експресивне значення, вживається у значенні минулого чи теперішнього часу⁶⁹.

Простий дієслівний присудок може бути **ускладнений**. Слова, що ускладнюють присудок, не послаблюють його предикативність. Вони увиразнюють головний член речення певним відтінком тривалости, вірогідности, несподіваности дії. Ускладнені форми простого дієслівного присудка можна вважати функціонально обмеженими, бо вони використовуються зазвичай у художньому і розмовно-побутовому мовленні. Простий дієслівний присудок може ускладнюватися:

- часткою або зворотним займенником *себе* в ролі частки. *Як і, так і, собі, як, мов, ніби* – переважно такі форми виступають у функції цих часток. Частка *і* надає дієслівній формі значення результативности, посилення. Частка *так і* використовується, коли потрібно підкреслити несподіваність результату чи для підсилення дії;

- синсемантичним (напівповнозначним) дієсловом. Такі дієслова дехто з мовознавців зараховує до дієслівних форм, що перетворилися на частки⁷⁰, зокрема: *було, бувало, візьми і, візьми та й, знай* і т.д. Частки *візьми й, візьми та й* позначають невмотивовану та несподівану дію. А частка *було* в деяких реченнях вживається поряд з дієсловом майбутнього часу для вираження минулих подій. Частка *знай* додає дієслову значення обов'язковости й повторюваности;

- повторенням тієї самої форми дієслова. Вони використовуються для того, щоб виразити тривалість дії;

- повторенням спільнокореневих дієслів (*скаже-перекаже*);

- дієсловом та спільнокореневим іменником в орудному відмінку (*валом валить*);

- повторенням синонімічних дієслів⁷¹.

⁶⁹ Слинко І. І., Гуйванюк В. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ. 1994. С. 113-114.

⁷⁰ Слинко І. І., Гуйванюк В. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ. 1994. С. 113-114.

⁷¹ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ. 2010. С. 100-101.

А. Загнітко до ускладнених форм простого присудка ще включає додавання дієслова в препозиції у тих самих формах, що надає присудку раптовості чи підготовки до дії. Такий присудок ще можуть визначати як паралельний (М. Каранська)⁷².

Складений присудок – це структурний різновид присудка, який передбачає наявність двох компонентів: повнозначного слова й дієслова-зв'язки. Ураховуючи морфологічне вираження повнозначної частини присудка виокремлюють складений дієслівний присудок і складений іменний присудок.

Складений дієслівний присудок складається з двох частин: основної і допоміжної. Лексико-семантичну основу присудка становить неозначена форма дієслова. Допоміжна частина охоплює особові форми модальних та фазових дієслів, які виконують функцію зв'язки, доповнюють лексичне значення присудка і описують його модально-часові характеристики (час, спосіб, вид)⁷³.

Не всі відмінювані дієслова можуть бути зв'язковим компонентом у складеному присудку, а лише ті, що входять до певних семантичних груп:

1) допоміжні фазові дієслова. Сюди належать такі дієслова, що означають початок, продовження чи кінець дії, яку описує інфінітив. Виражаються вони такими словами: *почати, починати, стати, прийнятися, пуститися, взятися, заходитися, кинутися, піти в значенні почати* (початок дії); *продовжувати, лишатися, залишатися, зоставатися* (продовження дії); *перестати, закінчувати, припинити, кинути, лишитися* (кінець дії).

2) допоміжні модальні дієслова. Вони надають присудку модального відтінку. Це можуть бути лексеми, що позначають:

- можливість чи неможливість, повинність, необхідність, передбаченість дії, здатність і схильність суб'єкта до виконання дії: *мусити, могли, вміти, здумати (в значенні могли), умудритися, мати;*

⁷² Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь. 1995. 312 с.

⁷³ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 77.

- волевиявлення, тобто бажання чи відсутність бажання, спробу, намір, готовність чи рішення суб'єкта виконати дію, яку виражає неозначена форма: *хотіти, прагнути, жадати, воліти, бажати, намагатися, збиратися, старатися, силкуватися, спокушуватися, наслідитись, сміти, зважитись, наважитись, пробувати, братись, готуватись, відмовитись, поспішати, хапатись, погодитись, вирішити, ухвалити, взятись*.

К. Шульжук, П. Дудик, Л. Прокопчук додають ще такі групи допоміжних компонентів:

- форми зі значенням суб'єктивно-емоційної оцінки: *любити, боятися, полюбити*;

- модальні дієслова, які мають значення міри звичайності дії: *навчитися, звикнути, пристосуватися*⁷⁴;

- форми, які виражають мисленнєво-психологічний стан людини: *думати мріяти, соромитись*⁷⁵.

Крім дієслів, модальну модифікацію складеного дієслівного присудка можуть виражати **предикативні прикметники** повної чи короткої форми: *спроможний, схильний, змушений, повинен, ладен, рад, здатний, згоден*.

Модальними заміниками у складеному дієслівному присудку можуть бути також **усталені сполучення слів**: *не в силі, не в змозі, у змозі, дати згоду, мати право, мати можливість, мати намір, мати звичку, мати нагоду, мати право*. Такі описові звороти заміняють одне допоміжне слово: *мав намір – намірився, мати змогу – могли, мав звичку – звик*. Замінниками модальних дієслів можуть бути також аналітичні сполучення (іменники, прикметники, дієприкметники (*мастак, amator*) та допоміжне дієслово *бути*).

Питання про належність двох останніх видів сполучень до дієслівних складених присудків дискусійне, тому що вони не цілком дієслівні (наявні прикметникові чи дієприкметникові форми) та мають трикомпонентну

⁷⁴ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 78.

⁷⁵ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ. 2010. С. 102.

будову. Через це деякі мовознавці такі форми присудків зараховують до особливого типу тричленних або змішаних присудків⁷⁶.

Проте варто наголосити, що не кожне поєднання дієвідмінюваної форми з інфінітивом утворює складений дієслівний присудок. У семантико-синтаксичному аспекті інфінітив має позначати дію, процес чи стан тієї ж особи, що й дієвідмінювана форма й так само має бути пов'язаний з підметом. Порівняймо речення: *Ніхто не смів розповісти йому про друга і Всі просили його розповісти про друга* (усі просили, а він має розповісти). Перший інфінітив називається суб'єктним. Коли ж інфінітив стосується процесу чи дії іншої особи (не тої, що і дієвідмінювана форма), тоді він є об'єктним. Об'єктний інфінітив не входить до складу складеного дієслівного присудка, а виступає другорядним членом речення⁷⁷.

Дієслівні складені присудки варто відрізнити від простих, які мають при собі додатки чи обставини мети, виражені неозначеною формою дієслова. Тому форми зі значенням суб'єктивно-емоційної оцінки та форми, які виражають мисленнєво-психологічний стан людини, не вносимо до типів складеного дієслівного присудка.

Р. Христіанінова у своїй статті⁷⁸ зазначає, що позицію основного дієслова у складному дієслівному присудку можуть заступати віддієслівні іменники (*продовжить інтегрування*).

Складений дієслівний присудок може бути **ускладнений**. Такий присудок складається з трьох компонентів, серед яких є два чи більше інформаційно недостатні компоненти. Зазвичай допоміжними елементами є поєднання модального і фазового дієслова.

Отже, складений дієслівний присудок є різновидом двочленного присудка, що утворюється поєднанням допоміжного компонента-зв'язки (фазове дієслово, модальне дієслово, предикативні прикметники повної чи короткої форми, усталені сполучення слів) та основного, вираженого

⁷⁶ Піскун Г. О. Складений присудок і його структурні типи. *Синтаксична будова української мови*. Київ. 1968. С. 76.

⁷⁷ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 78.

⁷⁸ Христіанінова Р. О. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Науковий журнал*. 2016. № 1 (5). С. 182-201.

неозначеною формою дієслова. Замінниками модальних дієслів можуть бути також аналітичні сполучення (наприклад, іменник *майстер, мастак* + *бути*). Складники цього типу присудка мають бути пов'язані з підметом і належати до одного часового плану, інфінітив повинен позначати дію, стан суб'єкта. Якщо ж особове слово, яке поєднане з інфінітивом, не відповідає цим критеріям, тоді ці лексеми виступають як окремі члени речення – присудок та другорядний член (додаток чи обставина). Ускладнення складеного дієслівного присудка відбувається внаслідок поєднання двох допоміжних компонентів (зазвичай фазового й модального) та інфінітива.

Складений іменний присудок має набагато більшу морфологічну різноманітність, порівняно з попереднім типом. До складеного іменного присудка входить дієслово-зв'язка та іменна частина. Роль допоміжного компонента – виражати граматичні значення присудка, виражати дієслівні категорії часу, способу тощо. Роль іменної частини (призв'язковий член (Б. Кулик)) – втілювати лексичне значення присудка.

Дієслова-зв'язки поділяють на дві групи:

- *власне зв'язки*. Виражають тільки граматичне значення присудка. До цієї групи входять дієслова *бути, являти, становити* (вжиті в будь-якому способі). Вони не мають лексичного значення, а виступають лише індикаторами часу, способу при іменній частині.
- *невласне зв'язки*. Їх ще називають напівповнозначними⁷⁹ або напівабстрактними⁸⁰. Такі дієслова-зв'язки частково зберігають своє лексичне значення і вказують на значення вияву ознаки, виникнення стану, переходу з одного стану в інший і т.д.: *становити, вважатися, ставати, робитися, виявлятися, виглядати (= здаватися), здаватися, видаватися, уявлятися, бачитися, іменуватися, зватися, називатися, лишатися, залишатися, зоставатися, слугувати, правити, доводитися тощо*.

⁷⁹ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 82.

⁸⁰ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ. 2010. С. 104.

Зауважимо, що невласне зв'язкою може бути й повнозначне слово, що зазнає часткової десемантизації (*стояти, виходити*), та стійкі сполучення слів..

Дієслово зв'язка *бути* в сучасній українській мові зазвичай відсутня (нульова зв'язка) у формі теперішнього часу. Шульжук К. Ф. декілька моделей складеного присудка з нульовою зв'язкою: 1) нуль-зв'язка + іменник у називному відмінку; 2) нуль-зв'язка + іменник у родовому відмінку; 3) нуль-зв'язка + іменник у знахідному відмінку; 4) нуль-зв'язка + іменник в орудному відмінку; 5) нуль-зв'язка -і- іменник у місцевому відмінку; 6) нуль-зв'язка + прикметник; 7) нуль-зв'язка + числівник; 8) нуль-зв'язка + прислівник; 9) нуль-зв'язка + фразеологізм⁸¹.

Іменна частина складеного присудка може виражатися: іменником, прикметником, дієприкметником, рідше числівником і займенником. Спеціалізовані форми для вираження іменної частини (за І. Вихованцем) – це називний, орудний та знахідний відмінки, знахідний із прийменником *за*. У ролі основного компонента використовуються й інші відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, а саме: родовий відмінок; місцевий відмінок. Часто складно визначити, чи форма місцевого відмінка є частиною складеного присудка, чи входить до групи другорядних членів. Форма місцевого відмінка є іменною частиною присудка, якщо: 1) виражає внутрішній стан людини (захоплення, уподобання); 2) внутрішній зміст предмета; 3) рід діяльності; 4) ознаку зовнішнього стану, якісної характеристики, наявність у предмета певної риси⁸².

Іменні частини можуть складатися з прикметника та іменника з послабленим значенням. В таких конструкціях основне змістове значення виражає прикметник. Іменниками з послабленою номінативністю можуть бути слова, що називають істоти та неістоти: *хлопець, дівчина, людина, парубок, чоловік, жінка, річ, день, час, справа*.

⁸¹ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 80-82.

⁸² Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ. 2001. С. 153.

Основний компонент складеного іменного присудка також може виражатися фразеологізмом іменного типу або ж синтаксично нерозкладним словосполученням. Р. Христіанінова виокремлює ще порівняльні звороти, вжиті в ролі іменної частини та транспоновані у сферу прикметника слова інших частин мови⁸³.

Складений іменний присудок може ускладнюватися: частками, часто порівняльними (*як, наче, ніби, неначе, мовби, от, це, то, ось, не*); допоміжними фазовими чи модальними компонентами. Останній вид багато мовознавців зараховують до так званого складного присудка⁸⁴.

Складений прислівниковий присудок. У працях зі синтаксису погляди науковців розходяться щодо визначення статусу присудка, головний компонент якого виражений прислівником. Дехто такий різновид присудка визначає як складений іменний (основний компонент – виражений прислівником) (К. Шульжук, П. Дудик, Л. Прокопчук, І. Білодід), інші – як складений прислівниковий (І. Вихованець, Б. Кулик, О. Годз). Доцільніше виділяти такий присудок в категорію складного прислівникового, окремо від дієслівного та іменого. О. Годз вказує на те, що в ролі основної частини присудка використовується широке коло прислівників, наприклад:

- означальні прислівники оцінної семантики та компаративи й суперлативи, що співвідносні з ними (*легко, добре, гарно, чудово, важко, приємно, любо*);
- прислівники способу дії зі значенням спільного існування чи спільної думки (*разом, гуртом, вкупі, заодно*);
- прислівники з кількісною семантикою (*удвох, досить, вдосталь*);
- компаративні й суперлативні прислівники зі значенням міри і ступеня (*більше, менше, найбільше, найменше*);
- означальні прислівники просторової семантики (*далеко, близько, поруч*);

⁸³ Христіанінова Р. О. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Науковий журнал*. 2016. № 1 (5). С. 182-201.

⁸⁴ Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ. 1965. С. 43.

– прислівники модальности (*можливо, неможливо*)⁸⁵.

Складний присудок. Цей вид присудка є найбільш дискусійним. Одні мовознавці до складних (подвійних) присудків зараховують такі конструкції, які утворені з двох повнозначних слів, а саме дієслова зі значенням руху чи іншої дії з прикметником (І. Вихованець, К. Шульжук, І. Білодід). Інша група лінгвістів крім названого типу сюди ще додають багатоеlementні (тричленні, чотиричленні) присудки (А. Загнітко, Б. Кулик). Дехто взагалі не виділяє складний присудок, а згадані сполучення відносить до складеного іменного присудка з повнозначним дієсловом-зв'язкою (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська). У працях фіксуємо також інші терміни на позначення складного присудка: «гібридний», «комбінований», «змішаний»,

«багатоеlementний». Погоджуючись із думкою А. Загнітка, розрізняємо такі типи тричленних присудків: 1) допоміжне дієслово + дієслово-зв'язка + предикативний член; 2) допоміжне дієслово + перший інфінітив + другий інфінітив; 3) дієслівна зв'язка + предикативний член + допоміжний інфінітив.

Складний присудок утворюється з двох повнозначних слів: дієслова та іменної частини, яка виражена прикметником, дієприкметником чи порядковим числівником. Першим елементом можуть бути: - дієслова руху (*йти, ходити, тікати, бігти, їхати*); - дієслова тимчасового перебування в стані (*стояти, сидіти, лежати, спати, чекати*); - дієслова зі значенням переходу в інший стан (*прокинутися, стати, рости, родитися, впасти*); - дієслова, які виражають діяльність, існування (*працювати, жити*); - дієслова мовлення (*сказати, промовити, доповідати*)⁸⁶. Також важливою ознакою складного присудка є те, що підметом при ньому виступає особа, істота. Коли ж підметом є неістота, тоді присудок є складений іменний.

Отже, складений дієслівний присудок є різновидом двочленного присудка, що утворюється поєднанням допоміжного компонента-зв'язки (фазове дієслово, модальне дієслово, предикативні прикметники повної чи

⁸⁵ Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ. 2013. 18 с.

⁸⁶ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ. 2001. С. 149.

короткої форми, усталені сполучення слів) та основного, вираженого неозначеною формою дієслова. Складений іменний присудок – інший тип двочленного присудка, який є поєднанням дієслова-зв'язки та іменного елемента (іменник, прикметник, дієприкметник, числівник, займенник, синтаксично нерозкладне словосполучення або фразеологізм). Ще одним структурно-граматичним різновидом присудка є складений прислівниковий присудок (зв'язка + прислівник). Складний присудок (подвійний, дуплексивний) – це присудок тричленної будови, виокремлюється через наявність подвійного синтаксичного зв'язку, є ускладненою формою дієслівного чи іменного присудка.

РОЗДІЛ II. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДМЕТІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

2. 1. Підмет простий

У романі фіксуємо такі різновиди підметів, як: простий підмет, простий ускладнений підмет, складений підмет.

У художньому мовленні найчастіше письменник використовує простий підмет. В українській мові загалом маємо 7 основних форм вираження підмета: іменник, займенник; прикметник, дієприкметник, числівник (субстантивовані); вигук; інфінітив. Також часто трапляються випадки, коли простий підмет може виражатися не тільки одним словом, а й сполукою слів, які за значенням позначають єдине поняття. Такі підмети виражені лексикалізованими сполуками або фразеологічними словосполученнями. Аналізуючи головні члени речення в художньому мовленні Василя Шкляра, ми виокремили з тексту найцікавіші випадки, використані у цьому романі.

Підмети, виражені іменником у називному відмінку, у тексті мають форми однини чи множини, чоловічий, жіночий чи середній рід: *Сніг із чистого неба не випаде, але іній побілить дерева й траву* [с. 166]. *Чомусь не сюрчали навіть усюдисуці цвіркуни* [с. 72]. *Стояла глибока тиша, тільки з голих дерев спадали важкі краплі, які збиралися на гілках від вологи* [с. 142]. *Тіло знов не хотіло коритися розуму, напосіла страшна втома, що перейшла в чавунну байдужість, тупе примирення з тим, чого не минути* [с. 13].

У тексті наявні також і прості підмети, виражені іменниками-аббревіатурами, які позначають історичні поняття описуваної доби: *А можна, навпаки, створити вам таку репутацію, що СБ зліквідує не лише вас, а й усю вашу родину* [с. 17]. *Вони кажуть, що ОУН припустилася великої помилки в тактиці, тому гине так багато людей* [с. 85]. Роман «Троща» є історичним, тому вживання таких форм є очевидним та необхідним для кращого сприймання твору та відчуття атмосфери подій.

Серед простих підметів знаходимо також однорідні ряди: *Ні могила, ні сама смерть мене так не вразили, як та лопата* [с. 151]. *Усе було зелене – голі дерева, небо, сніг, людські обличчя, одяг* [с. 34]. Однорідні підмети надають висловленню «відтінок зіставлення через контрастність і приховане протиставлення; збагачують фразу інтонаційно, роблять її гнучкішою, збільшують експресію; створюють яскраві описові полотна»⁸⁷. Часто у творі однорідні підмети виражаються антропонімами: *Оскільки Гак, Сум і Дзідзьо були з одного куца, то вони разом від'їхали човном на Ішків, де мали свою криївку, а я вже за вечерею раптом подумав, що крайовий провідник Безпеки, мабуть, забобонний* [с. 6].

З емоційним відтінком письменник також уживає прості підмети: *Сказали, що мене там хтось може впізнати і потім «бандьори» знатимуть, де похований Василь* [с. 111].

Кожен підмет займає певне місце в лінійній послідовності слів у реченні. Для підмета типовим є розташування в абсолютному початку, якщо речення елементарне двоскладне: *Доц не переставав* [с. 10]. *Він дочитав* [с. 66]. Проте для вираження комунікативного чи емоційного плану висловлення порядок слів, якого вимагає граматична структура української мови, письменник не завжди дотримується: *У ньому чулася якась прихована сила, яка показує себе лише в потрібну хвилину* [с. 66]. *Прибігла їхня сестра Марійка і, заламавши руки, сказала, що це не Славко, а Василь* [с. 101].

Прості підмети, вираженні займенником, деякі мовознавці називають займенниковим підметом із предметно-вказівним значенням⁸⁸. Шульжук К. Ф. вважає, що такі підмети є виражені займенниковим іменником, які є еквівалентами іменників у постпозиції⁸⁹. Для прикладу візьмемо два речення з тексту: *Сокіл більше не прийде. Він упав на Драгоманівці* [с. 34]. Тут займенник *він* вказує на іменник *Сокіл*. Особові

⁸⁷ Попович А. С. Стилістика української мови: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2017. С. 112.

⁸⁸ Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. Київ: Вища школа. 1994. С. 104–105.

⁸⁹ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ. 2004. С. 70.

займенники є допоміжним засобом, який виражає персональність: *Ти не можеш говорити простіше?* [с. 76]. *Я сторожко роззирнувся* [с. 4]. *До нашої розмови приєднався Сулима, і ми втрьох виробили детальний план знищення юди* [с. 66]. Підметами в тексті виступають не тільки особові займенники, а також:

- вказівні: *Та це була всього лиш моя помисливість* [с. 162]. *То його справа* [с. 6];
- присвійні: *Рись упав, як герой, а мій занастив себе у неславі* [с. 96]. *Мого Василька забили наші, бо хотіли його поста* [с. 132];
- питальні: *Що його може насторожити?* [с. 68] *Хто б міг подумати, га?* [с. 66];
- означальні: *Тут кожен говорив лиш те, що міг* [с. 112];
- неозначені: *Якщо хтось відмовляється зробити якусь роботу, то її мусить виконати хто-небудь інший* [с. 31]. *Дехто й сам до мене приходив* [с. 95]. *Щось легенько тенькнуло в грудях і згорнулось калачиком* [с. 159]
- заперечні: *Ніхто не озивався* [с. 74].

Відносні займенники *хто, що, який, котрий* найчастіше є підметами в складнопідрядних реченнях, вони приєднують підрядну частину до головної: *Це нас непокоїло, бо Місько, який розумівся на агентурі, як вовк на звіздах, міг рано чи пізно себе виказати* [с. 62]. *Це була та братія, котра відразу чує свого, тому на мене вони дивилися скося* [с. 25].

Прикметник, який виступає в ролі простого підмета, у реченні втрачає свої прикметникові функції та субстантивується, набуваючи предметного значення й виконуючи функцію іменника. Саме тому Вихованець І. Р. прикметники, дієприкметники та числівники, якими виражається головний член речення (підмет), називає вторинними іменниками⁹⁰. Загалом, у романі виявлено 10 речень з уживанням прикметника в ролі простого підмета. До цих прикметників належать слова: *суджений, живий, мертвий, колишнє,*

⁹⁰ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. С. 217.

рідні, малий, старий, окружний, слідчий. Наприклад: *А ви не думали про те, що криївку біля Вівся міг всипати ваш суджений?* [с. 96] *Але й колишнє вже не покине його ніколи, – думала Михася, – і поділ на «їхніх» і «наших» для нього ніколи не зміниться* [с. 111]. *Ваші рідні, що живуть у селі Божиків, усі підлягають виселенню* [с. 116]. *Слідчий мені когось дуже нагадував, але я не міг зрозуміти кого* [с. 170]. Автор використовує також субстантивованій дієприкметник: *Своє улюблене гасло «Ціль освячує засоби» арештована вживала для виправдання злочинних дій* [с. 131].

Серед простих підметів у двоскладних реченнях знаходимо й такі, які виражені числівником (7 випадків). Зокрема, в реченнях підметом можуть бути кількісні числівники (власне кількісні, збірні, неозначено-кількісні): *Один чатуватиме ліворуч від господарства Рогальського на той випадок, якщо Стодоля відразу не впаде і кинеться тікати до ближніх хат хутора* [с. 66]. *Двоє ішли просто на мене, але перед калабанею зупинилися* [с. 22]. *Кращі люди погинули, багато перейшло до більшовиків і нині водять провокативні боївки під виглядом повстанців.* [ст. 56]. Простежуємо також випадки вживання власне кількісного числівника, записаного цифрою: *Я прикинув собі, що «579» — код щонайменше окружного провідника СБ* [с. 99].

Субстантивовані порядкові числівники утворюють підмети в таких реченнях: *Бойовик Береза теж упав, а другий – Івасик – прорвався* [с. 78]. *Перший став за столом і дивився на мене доброзичливо й весело* [с. 170]. *Із прийшлих я ще впізнав Вербу, а третій назвався Сомом* [с. 73]. Серед порядкових є числівники, оформлені в тексті цифрою: *Із протоколів допиту Сума і Дзідзя проглядала недомовка, яку «555-й» не витягнув з них до кінця, та вона якимось крайчиком визирала з-за темної ширми цієї справи.* [с. 122]. *Якщо до Струсівського лісу нас покликав «579-й», то чи не мав я права подумати, що це він заманив нас у пастку?* [с. 169].

У творі Василя Шкляра виокремлюємо 10 речень, у яких простий підмет виражений дієсловом, зокрема неозначеною формою. Інфінітив

переміщується в типову для іменника позицію підмета. У романі маємо такі випадки функціонування інфінітива-підмета:

- у реченнях зі складеним іменним присудком: при цьому іменна частина присудка виражена іменником у називному відмінку (*Загинути знеславленим через обмову — то була б дика несправедливість* [с. 84]. *Провести збірку під носом у гарнізоні — хіба це не вища кляса?* [с. 163]. *Але ваша справа відмовитись, а їхня запросити* [с. 8]) та орудному (*Мені здавалося, що найрозумнішим кроком було б відпустити її під «опіку» більшовиків, оскільки випадала рідкісна нагода посадити свого агента прямо в канцелярію Тернопільської ГБ* [с. 120]. *Летіти в темряві стрімголов поміж рівчаків та піщаних кучугур, здійснюючи шум, було не найкращим виходом у цьому становищі* [с. 142]. *Тобто ішов я правильно, з маршруту не схибив, але раніше обминав це місце, про яке ходив лихий поголос, і забрести сюди було казна-якою прикметою* [с. 142]);

- у реченнях зі складеним прислівниковим присудком: *Бо краще бігти за коханим босою по снігу, ніж чалапати у валянках за нелюбом* [с. 26]. *Змія важко було не впізнати навіть у темряві* [с. 143]. Інтонаційно присудки в цих реченнях є наголошеними та знаходяться в препозиції стосовно іншого головного члена речення, а неозначена форма в широкому розумінні називає дію, яка оцінюється прислівником-присудком. Так, порядок слів у цих реченнях виконує не лише синтаксичну функцію, а й акцентно-логічну та стилістичну;

- у реченнях із присудком, який теж має інфінітивну форму: *Побачити Василькову могилу — лише примножити біль* [с. 119].

Експресивну функцію виконують підмети, виражені фразеологічними сполученнями з наявним у них дієслівним компонентом, а саме інфінітивом: *Довго водити за носа досвідчених службистів не так легко* [с. 62]. *Вам не соромно було проливати нещирі сльози?* [с. 96]

Зазнавати субстантивації також можуть незмінні слова, зокрема вигуки. Незмінність цих слів є показником їхньої незалежності. У художньому творі

письменника виявляємо 3 випадки вживання вигука в ролі підмета: *На тому місці, де ще недавно відлунило оксамитне «чік-віть» сича, озвався такий гучний голос, що ми всі заціпеніли* [с. 166]. *Те «мамо» знов довело Анну до сліз* [с. 108]. *Позаду прокотилося дурнувате «ура-а-а!»* [с. 11]. Усі три приклади вигуківих підметів наближаються семантикою до іменника й таким чином узгоджуються з прикметником у роді, числі й відмінку. Визначити цей різновид простого підмета нам допомагає також пунктуаційне оформлення за допомогою лапок.

Аналізуючи синтаксичні конструкції роману, ми виявили речення, в який простий підмет виражається не одним словом, а сполукою слів. Загалом, зафіксовано 21 підмет, виражений лексикалізованою сполукою. Серед них такі тематичні групи:

- антропоніми: *Одного квітневого ранку мене покликав до свого кабінету Микола Петрович Довбня, який, наче той човен у синьому морі, то виринав, то потопав у хвилях тютюнового диму* [с. 159]. *Петро Іванович — начальник, а по-московському навіть говорити не вміє* [с. 113]. *Озлоблена смертю своїх синів, Анна Мандзюк відкрито виступила проти цілого підпілля з погрозами та нахвалянням видати всіх, кого знає* [с. 132].

- географічні назви: *Юркові найдужче запам'яталася кольорова мапа на всю стіну, про яку тато казав, що то є Велика Україна* [с. 136].

- астрономічні назви: *Великий Віз недавно стояв над хутором, а тепер, коли ми тут, він уже зупинився над лісом* [с. 73].

- мікротопоніми: *Туман посвітлішав від досвітку, коли попереду замаячів Ішківський ліс* [с. 146].

- наукові назви: *Ступивши на центральну алею, ще звіддалік угледів чоловіка, який ішов мені назустріч, і, хоч я був у темних окулярах, відчув, що зараз мені відкриється чорна діра, з якої прозирне тасмниця* [с. 174]. *Яйця в пташиних гніздах вже висиджені, з'являться аж навесні, і, можливо, водяна курочка нанесе їх повну мазепинку, тільки що мені з того* [с. 24].

- емоційно-забарвлені вислови: *А далі за Лисою Горою починалися хутори, де ми стали табором на спочинок, аж раптом нечиста сила посунула на нас червонопогонним полчищем [с. 172]. Броз витримав паузу, в його зіницях скинулися веселі чортики [с. 162]. Приїхав застерегти, що над кожним із нас нависають «наново відкриті обставини» [с. 138]. За столом сиділо «високе начальство» в цивільному [с. 25]. Справді, підійшла «чужа цьоця», мовчки взяла малого за руку і повела [с. 39]. «Дядя Коля» був чимось дуже схвильований [с. 135].*

- метафоричні вислови: *Такого місяця зелений євангеліст називав червоним тюльпаном [с. 153].*

2. 2. Підмет простий ускладнений

Аналізуючи види простих підметів, зафіксованих у романі В. Шкляра «Троцца», особливу увагу звертаємо на ускладнені форми. Автор використовує ускладнені форми підметів у 28 двоскладних реченнях. Загалом існує декілька видів ускладненого простого підмета:

1) повторення тієї самої форми: у творі виявлено 2 речення із повторенням тієї самої форми підмета, а саме займенника *хто*: *Хоча тут, подруго Волошко, я вас цілком розумію, ви вважали, що хто-хто, а дитина не винна [с. 120]. Хто-хто, а ви, друже, добре знаєте це ходіння [с. 40];*

2) поєднання займенників (найчастіше означальних), які втрачають свою семантику, з іншим займенником іменникового типу або числівником: у творі зафіксовано 8 випадків поєднання означального займенника *усі (всі)* з особовим займенником: *Він підійшов до мене, хотів щось сказати, аж тут ми всі разом повернули голови в бік хутора [с. 75]. Сказав, щоб усі вони уникали зустрічей з підпільниками і надалі вдавали жалобу по ньому [с. 121]. Ми всі разом обговорили план подальших дій [с. 50].*

3) поєднання з модальними частками (18 речень): *лише: Гадаєте, лише КГБ не спить? [с. 139] Лише нерви гули, як телеграфні дроти [с. 156]. Лише я один чув, як гостро пахне розколошканий полин, і далі міцно тримав малого,*

затискаючи йому рота, бо відчував, що ті двоє, котрі кинулися наздоганяти утеклого хлопця, прийшли сюди не самі [с. 142];

- лиш: *Так гинуть лиш ті, що самі себе підривають* [с. 155]. *Та це була всього лиш моя помисливість* [с. 162];

- тільки: *Тільки зуби мої аж дзвеніли в цій тиші, бо нічна прохолода застала сір'ю му в мокрому одязі, мене била трясця* [с. 17]. *І тільки важке дихання, розриваючи груди, нагадувало, що я ще живий, я ще не випив чашу свою до дна* [с. 13];

- навіть: *І навіть будяки поскидали малинові шапки перед панною осінню* [с. 100];

- хоч: *Хоч один повернувся?* [с. 43] *Хоч би хто там і в кого стріляв, я мусив бути готовим до всього, найперше — до погоні* [с. 142].

Специфічною є форма ускладненого підмета в такому реченні: *Усі говорили про вільну Україну, але рідко хто уявляв, якою вона має бути* [с. 81].

Підмет *рідко хто* за своїм лексичним значенням дорівнює вислову з модальною часткою – *майже ніхто*, вживається для підкреслення чи наголошення повторюваності якої-небудь дії.

Отже, кожна частка чи повторювана форма, яка ускладнює підмет, стилістично важлива, бо надає мовленню додаткового семантико-стилістичного відтінку чи підсилює висловлене.

2. 3. Складений підмет

Складений підмет в українській мові виражається нерозкладним словосполученням. У складеному підметі здебільшого наявні два повнозначні слова, одне з яких – семантично недостатнє, воно не може самостійно утворювати назву якогось явища, предмета, ознаки чи процесу, а, відповідно, не може самостійно утворювати підмет. У досліджуваному творі виокремлюємо 114 складених підметів у двоскладних реченнях [див. Додаток 1].

2. 3. 1. Складений підмет із кількісним значенням

Цей різновид складеного підмета утворюється поєднанням числівника у називному відмінку та іменника (чи його еквівалента) в родовому (або називному) відмінку.

Усього у творі виявлено 45 двоскладних речень зі складеним квантитативним підметом 39% [див. Додаток 2]. Серед них наявні підмети:

1) із власне кількісним числівником: у 22 реченнях уживаються саме власне кількісні числівники (19 % складених підметів): *Блідо блимали чотири звізди, а решту три, що складала ламаний дишель, затуляла периста хмара* [с. 158]. *Якщо вже на те пішло, то є сто способів познайомитися з небіжчиком ближче.* [с. 139]. *На лаві сиділо дві темні постаті з повернутими в її бік головами* [с. 119]. *Назирці за ними плелоя в сутінках три живі тіні* [с. 68]. *Великий Віз стояв над Стрипою, і сім його звізд світили мені дорогу* [с. 61];

2) зі збірним числівником: функціонують у 10 реченнях (9 %): *Двоє живих плескатих очей прозирали на нього з-поміж зеленого моху* [с. 129]. *У нього були прострілені обидві ноги й одна рана в голову* [с. 111]. *Переді мною було душ троє, вона обслужила їх, як і годиться, за хвилинку* [с. 19]. Останній приклад репрезентує невпевненість оповідача, хоча тут і уживається власне кількісний числівник, проте порядок слів *душ троє*, а не *троє душ* свідчить про протилежне;

3) із неозначено-кількісним числівником (6 %):

- **багато:** *Є дуже багато речей, якими можеш себе потішити* [с. 165]. *Через те жалкують, що гине багато найкращих людей* [с. 87];
- **повно:** *До кузова напхалося повно солдатні, яка повсідалася на лавах уздовж кабіни та під бортами, а решта стояли і терлися смердючими чобітьми об мою голову, плечі, ребра* [с. 169];
- **чимало:** *У цих дешевих пивничках вечорами товклося чимало всілякого люду* [с. 14];

- **кілька:** *Біля входу диміли цигарками кілька чоловіків – у «хвилинці» це було заборонено [с. 19];*

4) із відчислівниковими іменниками (3,5 %): *Мабуть, частина більшовиків висадилася раніше на острів [с. 11]. Вранці на ближні села наїхало кілька сотень облавників [с. 78].*

5) із займенниками (1,5%): *Мене виділо стільки людей [с. 8]. Скільки душ відлетіло до пекла, не скажу, не бачив, бо чимдуж побіг з того місця, де мене вже закріпили [с. 13].* Такі сполуки формують емоційно-забарвлене значення кількості.

2. 3. 2. Складений підмет із значенням вибіркової

Цей вид складеного підмета реалізовується за допомогою моделі «числівник / займенник (у називному відмінку) + прийменник з (із, зі, зо) + іменник / займенник / субстантивоване слово (у родовому відмінку)»⁹¹.

У художньому тексті знаходимо 23 випадки вживання підмета зі значенням вибіркової (20 %) [див. Додаток 3]. Залежно від типу займенника або числівника кожне речення показує різний відтінок значення.

Наприклад:

- число (3,5 % усіх складених підметів): *Тому не підуть звідси... поки хоч один із нас ще живе [с. 23]. Один із них закуриє, полум'я сірника, сховане в пригорці, кинуло світло на худе гостре лице [с. 56];* окрім того, у першому прикладі також підмет ускладнений модальною часткою *хоч*;
- неозначену кількість (12,5 %): *На вантажівці сидів хтось із місцевих, бо затулявся плащем [с. 43]. Свердлов побачив, як із-за куців вихопився котрийсь із бандитів і побіг у поле [с. 115]. Мати померла, коли Зонька була ще малою, хоч дехто з хуторян казав, що вона не померла, а «ділась» [с. 28];*
- заперечність (3 %, у всіх випадках проявляється у словосполученнях із заперечним займенником *ніхто*): *Ті троє позмінно тримали стійку надворі;*

⁹¹ Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с. С.149

здається, ніхто з них не лягав спати, тому Місько облишив думку про втечу [с. 44];

- причетність усіх (1 %): Кожен із нас, певна річ, може мати не одного повного тезку, але тут збігався ще й рік народження – 1924-й [с. 4].

За допомогою такого підмета автор наголошує на обмеженому колі предметів чи людей (або причетність усіх), що виконують певну дію чи яким притаманна якась ознака або стан.

2. 3. 3. Складений соціативний підмет

Поєднання слова у називному відмінку зі словом в орудному відмінку за допомогою прийменника з (чи його варіантів) утворює складений соціативний підмет, з урахуванням того, що присудок має форму множини. Використання складеного соціативного підмета в художньому тексті зумовлено специфікою оповіді, де герої часто разом виконують певні дії.

Серед зафіксованих 25 випадків (22 %) найпоширенішим є соціативний підмет, у якому компонент у називному відмінку виражений особовим займенником у множині:

- **вони:** (Вони з Васильком не могли намилюватися одне одним [с. 82]. Вони зі Стодолею сіли в таксівку разом із двома більшовиками, а третій був за кермом [с. 64];
- **ми** (Ми з Сірком вместилися в буді на соломі, а Місько і бровою не повів у наш бік [с. 72]. Ми з сержантом спустилися вниз, і він, крадькома розлузуючи гарбузову насінину, провів мене аж на танок [с. 26]. Але ми з тобою, Міську, врятуємо їм життя [с. 53].

Присудок у формі множини підкреслює синтаксичну нерозчленованість словосполучення, а також цю нерозкладність може підсилювати лексично прислівник «удвох»: Кущовий Кум сказав, щоб ми удвох із Міськом прибули на мертвий пункт біля Великого Ходачкова, де нас зустрине зв'язковий Буревія [с. 49]. Інколи автор сумісність дії або стану уточнює

словом «разом»: *Ми з ним разом* проходили вишкіл на працю в СБ, тільки Броз таки став, як казали, майстром свого справунку, а я не зміг [с. 49].

Інші соціативні підмети мають у своєму складі два іменники, переважно власні назви (імена персонажів): *Потім, коли Анна з Марійкою були надворі, до неї знов підступився Влодко і, набравшись духу, зашепотів на вухо* [с. 107]. *Михася з Марійкою вийшли городами в поле* [с. 108]. Зрідка письменник застосовує соціативний підмет у художніх описах природи: *Ніч із туманом були на нашому боці* [с. 144].

2. 3. 4. Складений підмет із метафоричним значенням

Цей вид складеного підмета характерний саме для художнього стилю. За допомогою метафоричних образів автор підсилює лексичне значення додатковими емоційно-експресивними відтінками. Однією з основних функцій метафоричних словосполучень у ролі підмета є естетична. Метафоричні словосполучення ґрунтуються на несподіваних асоціативних поєднаннях понять. Хоча письменник при утворенні таких сполук використовує загальноповживані слова, проте дуже влучно поєднує їх у незвичні словосполучення, які служать засобом персоніфікації, образности, порівнянь, індивідуалізації мови персонажів.

Складений підмет із метафоричним значенням складається зі словосполучення, де головним словом є іменник у називному відмінку, що вживається в переносному значенні (*низка, маса, табун, рій, клубок, смужка, колона, натовп, гурт, армія, згряя, загін, юрба, купа, сніп, море, злива, хмара, буря, хвиля* тощо). Такий різновид підмета складає 5 % складених підметів у творі: *Але міркувати над тим уже не було як, на щасливе число «сім» чекала неминуча загибель, я зрозумів це, коли на краю лісу, до якого ми проривалися, теж ударили кулемети, там нас уже піджидали, там спалахнула суцільна смуга вогню, і це вже була не засідка, не залога, а мертво кільце, обіймище смерті, з якого немає ні виходу, ні порятунку* [с. 167].

Дуже часто компоненти складених підметів із метафоричним значенням розмежують інші члени речення, розриваючи таким чином підмет, але надаючи висловленню ще більшої образності (за допомогою означень чи порівнянь): *Попереду замаячила хвиляста смуга темного лісу* [с. 165]. *Хвиля в'юнкого чорного чуба спала йому на чоло.* [с. 8].

Закономірним явищем є те, що підмети з метафоричним значенням часто мають семантику сукупності. Наприклад, у творі Василя Шкляра виокремлюємо такі варіанти: *Хмари комарів налетіли з усієї трощі, і довелося мерщій зодягнутися в мокре, інакше вони обгризли б мене до білої кості* [с. 18]. *Поки він витяг невдачу з багна, сюди збіглася ціла гурма шміраків подивитися, хто провалився* [с. 22]. *Зрештою натрапив на одну цікаву місцину, де між двома калабанями проходила смужка твердішого грунту, покрита зверху водою, може, десь по коліно* [с. 22].

2. 3. 5. Складений підмет зі значенням сукупності

Такий різновид складеного підмета утворюється поєднанням іменника, який має значення групи, сукупності осіб чи предметів (у називному відмінку), з іменником у родовому відмінку. Першим компонентом можуть бути такі слова: *табун, отара, череда, стадо, група, табун, гурт, зграя, рій, натовп*. До цієї групи підметів (4%) належать головні члени наступних речень: *...і тільки пізніми вечорами налітали рої ненажерливих комарів-кровопивць, яких у раю, мабуть, немає.* [с. 5]. *З-за скляних дверцят прозирає посуд, а на відкритих полицях стоять ряди книжок з тисненими позолотою корінцями* [с. 126]. *Він, як завжди, не накинувся на їдло спрожогу, а спершу довірливо, з гідністю подивився мені в очі, вильнув раз-другий хвостом, а тоді так моторно захрумкотів горловиною, що зграя ворон, яка дрімала на ближньому осокорі, з полохливим кряканням перелетіла в дальній кінець парку* [с. 159]. *Красива, дуже красива дівчина йшла через пустельне поле, і тільки зграї чорного вороння вітали її на цьому шляху* [с. 118]. Останнє речення містить підмет, який також ускладнений модальною часткою *тільки*.

Простежуємо, що в більшості випадків письменник уживає такі підмети для опису сукупності тварин.

2. 3. 6. Складений підмет зі значенням неозначеності

Найчастіше такий тип підмета формується завдяки поєднанню неозначеного займенника *хтось*, *щось* (вони виражають неозначену предметність) із прикметником чи дієприкметником. Усього в аналізованому романі є 11 речень (10 %) [див. Додаток 4] зі складеним підметом такого типу. Більша частина має основний компонент займенник **щось** (7 % складених підметів): *Я зрозумів, що проти мене затівається щось лихе* [с. 21]. *Після такої потолочі якщо тут і лишилося щось живе, то сиділо у своїй норі й не дихало.* [с. 24]. *Він скаже йому щось приємне, мовляв, Буревій уже в кайданах, а підійшовши ближче, вистрілить у юду з пістолета* [с. 66–67]. *Я здогадався, що сталося щось незвичайне* [с. 98]. Серед цієї групи наявні також складені однорідні підмети зі значенням неозначеності: *Так, вони старіють разом з обличчям, іноді пригасають, блякнуть, але в них завжди лишається щось первісне і незмінне* [с. 137]. *У короткій, майже хлопчачій зачісці, що в'юнилась темним шовком, теж було щось викличне і зухвале* [с. 80].

Інші підмети вживаються із займенником **хтось** у ролі головного компонента (3 %): *«252» — число, за яким начебто стоїть хтось безособовий чи, може, навіть багато людей* [с. 48]. *Може, хтось інший викинув би ті смаколики чи роздав би голодним в'язням, а я не зміг* [с. 136]. Було виявлено також підмет, утворений поєднанням неозначеного займенника з порядковим числівником: *Звичайно, якби ми тут залишалися зимувати, то хтось четвертий мусив би зверху замаскувати вхід* [с. 34].

Отже, аналізуючи функціонування підметів у романі Василя Шкляра, ми виявили, що для найпоширенішого структурного різновиду – простого підмета – характерні всі форми функціонування (іменник, займенник, субстантивовані числівник, прикметник, дієприкметник та неозначена форма

дієслова, вигук, лексикалізовані сполуки). Ускладнюють прості підмети найчастіше модальні частки (64 %), поєднання займенників (29 %), найрідше – повторення однакових форм (7 %).

Найбільший відсоток складених підметів у художньому творі становлять підмети із кількісним значенням (39 %), складений соціативний наявний у 22 % зафіксованих одиниць, зі значенням вибірковості використовується у 20 % випадків, зі значенням неозначеності фіксуємо у 10 % речень зі складеними підметами, найрідше автор застосовує підмети зі значенням метафоричності та сукупності (5 % і 4 % відповідно). Не було зафіксовано жодного випадку функціонування складеного підмета зі значенням фазовості. Незважаючи на це, автор художнього твору зумів застосувати майже весь спектр підметів, виявляючи цим індивідуальність художнього стилю та свою майстерність. Головні члени речення виконують важливу стилістичну функцію, бо часто саме вони є ядром висловлення, яке формує основну ідею речення.

РОЗДІЛ III. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИСУДКІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

3. 1. Простий дієслівний присудок

Присудок є найбільш формально та стилістично розлогим головним членом. Він, порівняно з підметом, повніше поширюється другорядними членами, які теж мають свою стилістичну вагомість. Стилiстична iндивiдуальнiсть присудка залежить вiд його семантики, структури й мiсця у реченнi.

Серед виявлених рiзновидiв у художньому мовленнi письменника є: простий дiєслiвний присудок, простий ускладнений присудок, складений присудок (зокрема складений дiєслiвний, iменний, прислiвниковий), складний присудок.

Структурним рiзновидом присудка, який найчастiше використовується в усiх стилях мовлення, є простий присудок. Найбiльш пристосована форма для вираження предикативности – це особове дiєслово. Дiєслово в ролi присудка вiдтворює динамiку життя.

У художньому мовленнi Василя Шкляра простий дiєслiвний присудок виражається формами теперiшнього часу в таких особових формах: *Насамкiнець я поглядаю у дзеркало, припасоване до дверцят шафи, з якого на мене дивиться трохи зухвалий, але серйозний, навiть дуже благонадiйний хлоп [с. 37]. Ти досi думаєш, що тримаєш пункт зв'язку над Стрипою [с. 133]. Чи, може, то правда, що в'язням сумлiння i честi Господь скидає з рахунку невiльницькi роки? [с. 9] Ми нiчого не знаємо одне про одного [с. 48]. Хто-хто, а ви, друже, добре знаєте це ходiння [с. 40]. Вони бачать тебе наскрiзь, знають усi твої думки, тому так i говорять [с. 88].*

Форми минулого часу найбiльш уживанi в аналізованому художньому тексті: *Я занурився у холодний твердий сон без видiнь i марень, нiби сховався в камiнний панцир [с. 156]. Видиме чорно-синє небо — де-не-де свiтла цяточка — вело нас без компаса [с. 158].* Для мовлення персонажiв властивi

також форми давноминулого часу, наприклад: *Хтось у Змія був запитає, чи не болить у нього серце від такої роботи?* [с. 49] *Я підійшов до річки, на якій тремтіла місячна стежка, знов стягнув чоботи, поклав свої речі на березі і був би пішов тією місячною доріжкою далі, але мені страх як хотілося пити...* [с. 17].

Автор застосовує як синтетичні, так і аналітичні форми майбутнього часу: *Головне я казатиму не від себе, а від нашого вищого керівництва* [с. 144]. *Настане час, коли ми будемо судити їх, і в кого тоді питаємо?* [с. 39]. Присудок, ужитий у формі майбутнього часу, створює можливість продовження розповіді, передає логічну послідовність подій. Однією з функцій майбутнього часу в художньому романі є участь дієслів у розкритті думок, мрій, сподівань, уявлень персонажа: *Може, все ще зміниться і ми будемо жити разом* [с. 90].

Мовлення персонажів письменник також збагачує за допомогою присудків, виражених формами наказового способу, які вказують на бажання чи побажання, прохання, заклик, спонукування, пораду або підбадьорення: *Але до кінця зміни хай конверт полежить у вас* [с. 159]. *Нехай Стодоля дає вишняк і кайдани, які Місько надійно заховає на подвір'ї Рогальського, в оборозу чи ще десь* [с. 66].

Часто функціонують присудки у формі умовного способу з часткою *б* (*би*) у препозиції чи постпозиції: *Блискавка з чистого неба мене б так не вразила, як та могила, що її я побачив одного похмурого дня на міському цвинтарі* [с. 4]. *Шкода, бо ці люди ще знадобилися б Україні* [с. 44]. *Якби підписав собі смертний вирок, він би не чувся так зле* [с. 44].

Серед аналізованих форм присудка наявні також діалектні форми зі зворотною часткою «сі», яка вживається в препозиції: – *Як ви сі дивите на то, щоби ще філіжаночку? – спитала вона* [с. 14]. *Може, якась сі фіра трафит, підвезла би з півдороги* [с. 108]. Водночас виявлено дієслівну форму з особовою часткою в 1-й особі однини «-м»: *Я як увидів його, то так і кортіло крикнути: «Агов, Климе, це я, Жук, прийшов-м подивитися тобі в*

очі!» [с. 139]. Автор використовує такі діалектні форми, бо прагне через мовлення своїх персонажів якнайточніше розкрити їхні характери, поведінку, максимально наблизити до описуваної дійсності, життя та побуту героїв, відтворення колориту, звичаїв, типізації характерів представників певної місцевості.

Водночас у романі зафіксований присудок, ужитий у формі майбутнього часу на позначення дії в минулому: *Юстина, було, намішає свиням дрібної бульби чи гарбузів із висівками, поки сюди-туди, а вони й вийдять цілий баняк* [с. 60]. Письменник, використовуючи форму теперішнього часу, переносить нас разом із героєм думками в минуле, відтворює певні спогади персонажа, застосовуючи при цьому вставне слово «було» як елемент минулого часу.

У деяких двоскладних реченнях автор уживає інфінітивний присудок. У таких конструкціях підмет теж виражений неозначеною формою дієслова: *Побачити Василькову могилу — лише примножити біль* [с. 119]. У таких реченнях присудок перебуває в постпозиції до підмета.

Серед простих присудків особливої уваги заслуговують присудки, виражені вигуківими формами. Вигуки виражають емоції й почуття, волевиявлення людини, а також задоволення чи невдоволення, заклик тощо. Для характеристики одного з героїв роману автор у ролі присудка застосовує сполучення зі звуконаслідувальних слів: *Хорсун ще якось намагався говорити п'яте через десяте, а цей кацапчук ні бе, ні ме, ні кукуріку* [с. 54]. Фактично цим висловом письменник описав рівень кмітливості та ерудованості персонажа. Тут простежуємо іронічний підтекст. В іншому реченні знаходимо вживання вигуку для опису швидкої, миттєвої дії: *Вона відійшла од вікна, чую, начебто в сіни рипнули двері, зараз відчинить, то і я мерщій до дверей* [с. 7]. Така форма простого присудка має певний відтінок раптовості дії, вчинку, а в цьому контексті набуває значення майбутнього часу.

Аналізуючи прості присудки, не можемо не згадати про дієслівно-іменні звороти. Дієслова у зворотах надають сполукам додаткового значеннєвого відтінку, мають певне забарвлення книжності, відповідно характерні теж переважно для художнього мовлення. Усього в романі зафіксовано 18 присудків, виражених сполукою слів. Серед них – присудки з опорним дієсловом:

- **мати:** *(Децо знаючи про мене, він не мав сумніву, що це шпигунська шифрограма [с. 135]. У нашому ж випадку справа мала інакший вигляд, тому ми підійшли до цього питання під оглядом співучасті [с. 132];*

- **давати:** *Чому він не хотів копати криївку, якщо господар Рогальський дав на це згоду? [с. 64];*

- **справляти:** *Його слова не справили на Михасю сподіваного враження [с. 119];*

- значно рідше – **становити, підлягати, нести, ставати:** *Адже й інструкція Організації наголошує, що родина не несе відповідальності за злочин одного її члена [с. 132]. Це теж становило велику загрозу нашому рухові [с. 132].*

Невід’ємною частиною художнього стилю Василя Шкляра є вживання фразеологізмів – найбільш різноманітних за своєю семантикою та структурою мовних зворотів. Фразеологічні словосполучення є дуже важливими засобами для вираження емоційної й розумової сфери людини. Фразеологізми об’ємно й вичерпно пояснюють національну самобутність українського народу, його духовну неповторність, мовленнєве багатство. Кожен фразеологізм, який письменник уживає в ролі присудка, є емоційно та стилістично зорієнтованим. За допомогою фразеологізмів автор описує художню дійсність виразно, змістовно, дотепно, оригінально й колоритно. У романі виявлено 32 речення з присудком, вираженим фразеологізмом. За допомогою деяких фразеологічних присудків автор описував **рух, переміщення** героїв чи інших явищ: *Як це так вийшло, що Стодолю знайшли мертвого в бур’янах, а наш Місько провалився крізь землю [с. 100]. А як піде щось не по-нашому, то ми їм покажемо п’яти [с. 68]. Уперлися,*

бідаки, руками й ногами, а воно ні сюди ні туди [с. 29]. Це розумів і Сірко, тому останніми днями він демонстративно не показував носа з криївки [с. 58].

Аналізуючи твір Василя Шкляра, простежуємо таку тенденцію, що **емоційний стан** персонажів найточніше виражається у фразеологічних сполуках. Наприклад, здивування героїв автор описує за допомогою фразеологізма «витріщити очі»: *Ми з Сірком витріщили на нього очі: невдало жартує чи грає вар'ята?* [с. 42]. Використовуючи інші фразеологізми, автор описує:

▫ печаль, горе: *Більше того, щоб увести людей в оману, вона проливала фальшиві сльози за начебто загиблим нареченим* [с. 131];

▫ злість: *Провідник Корнило сказав, що Буревій і на тебе лихої волі* [с. 44];

▫ схвильованість, позбавлення душевного спокою: *Сині очі на смаглявому виду — то така, розумієте, рідкість, яка може вивести з рівноваги швидше, ніж каверзне запитання* [с. 80];

▫ недовірливість: *Поки ми вечеряли, я помітив, що провідник кинув на мене кілька тильних позирків* [с. 8];

▫ байдужість: *Ми з Сірком вмостилися в буді на соломі, а Місько і бровою не повів у наш бік* [с. 72];

▫ розчуленість: *Але тут Сірко подивився мені в очі з такою довірою, що моє кам'яне серце знов дало тріщину* [с. 157];

Присудки, виражені фразеологічними словосполученнями, крім емоційності персонажів, допомагають описати й зрозуміти **риси характеру** кожного героя, наприклад:

▫ хитрість: *Ми їх усіх обведемо кругом пальця, — сказав Стодоля* [с. 56];

▫ впевненість у собі: *Стодоля і тут гнув свою лінію, мовляв, як Місько пояснить своїм хлопцям, де він узяв того паска, але Місько сказав, що він його міг запопасти у стонадцяти місцях* [с. 55];

▫ ризикованість: *Місько вже ходив по лезу ножа, він стомився лисичити, стомився брехати, що Буревій ось-ось з'явиться* [с. 66];

▫ сміливість: *Міськові пощастило, що першу скрипку взяв на себе Стодоля* [с. 54].

Виокремлюємо фразеологічні присудки, які виражають **чуття людини** (зір, слух, нюх тощо): *Броз нарешті перевів погляд на мене, і я побачив у його очах стільки смутку, що мені стало ніяково* [с. 131]. *Ми поручкалися, начальник цеху впіймав мій погляд на лацкані його демісезонного пальта, до якого був прикріплений червоний бант* [с. 32]. *Поклавши книжку на груди, він наставив вуха в наш бік* [с. 62]. *Місько пробіг очима написане, і йому стало недобре* [с. 44]. *Я так нагострив вуха, що почув, як засичала від затяжки цигарка* [с. 17].

Описуючи **процеси, пов'язані з мисленням**, автор твору неодноразово послуговується фразеологізмами-присудками. Наприклад, серед них є такі, що виражають:

▫ привернення уваги: *В око вправ жирний заголовок передової статті «Народом прокляті»* [с. 31];

▫ думку: *Адже Місько тоді й гадки не мав, що агент незабаром прийде до нього сам* [с. 36];

▫ запам'ятовування: *Тоді Свердлов розгнівався й закричав: «Добре ж бандити вклепали тобі в голову «Декалог»!* [с. 122]. *Я подивувався Юркові-Жуку, як він усе те взяв собі на карб, запам'ятав посади та прізвища, ніби мав твердий намір колись зустрітися з усіма суддями та підсудками й переговорити про цю справу заново* [с. 39];

▫ розуміння: *Я уявлення не мав, що воно таке – ЦРМП...* [с. 9];

▫ усвідомлення: *Поки ми приходили до тями, Місько все пояснив* [с. 42];

▫ дезорієнтація: *Розлита вода зіб'є з пантелику тих, що сюди полізуть.* [с. 162].

Застосування фразеологізмів впливає на формування індивідуального творчого стилю письменника.

3. 2. Простий ускладнений присудок

Для увиразнення головного члена речення, письменник використовує ускладнені форми простого дієслівного присудка. Вони можуть вказувати на тривалість чи несподіваність дії. Загалом виявлено 29 речень із ускладненим присудком. Аналізуючи художній твір, знаходимо такі способи ускладнення простих присудків:

1) за допомогою частки:

Найпоширенішим засобом ускладнення серед часток є **собі**, що походить від зворотного займенника *себе*, яка доповнює простий присудок у 11 аналізованих реченнях: *І саме тоді, коли я вже облюбував собі це місце, десь на краю троці, ближче до Купчинців, здійнялася густа стрілянина* [с. 22]. У тексті частка **собі** вживається як у препозиції відносно основного компонента присудка, так і в постпозиції: *Але я собі думав, що братів Юрів видав не Стодоля* [с. 78]. *Та, прислухавшись, ми спокійно пішли собі далі* [с. 51]. Частка **собі** може ускладнювати присудок разом з підсильно-видільною часткою **і**: *Ми з Сірком і собі кинулися за ними, беручи правіше* [с. 167].

Частка **мовби** використовується у 6 двоскладних реченнях: *Час мовби зупинився, хоч мені здавалося, що в цих багнах я вже мордююся місяць* [с. 28]. *Її обличчя мовби побільшало і стало негарним* [с. 27]. Такий засіб ускладнення виражає неповну вірогідність, сумнів і непевність у сказаному.

В окремих реченнях функціонує уточнювальна частка – **ніби** (2 речення): *Влодко ніби тільки тепер зрозумів, що сталося на Степку* [с. 147]. *Хтось ніби притримає її за руку* [с. 87].

Інколи така частка поєднується із **й** (1 речення): *Воно вже ніби й забулося, пришерхло, навіть сни мені снилися частіше про зону, ніж про партизанку, але могила орденоносця розворушила давню рану* [с. 10]. Такі частки підсилюють та увиразнюють присудок і дію, яку він означає.

Частку *так і* (3 випадки) В. Шкляр використовує, коли потрібно підкреслити несподіваність результату чи для підсилення дії: *Я так і завмер у багні, яке булькотіло смородом гнилі, і тільки важке дихання, розриваючи груди, нагадувало, що я ще живий, я ще не випив чашу свою до дна* [с. 13].

2) повторення тієї самої форми дієслова-присудка: *Дощ не вщухав, сіялася й сіялася їдка мжичка, якій не видно було кінця* [с. 28]. Повторювальні форми можуть поєднуватися між собою сполучниками **і** (*Матюччя перло з горлянок, але шофер тиснув і тиснув на газ, ніби його хтось підганяв* [с. 169]), **й** (*Вони з мамою стояли по різні кінці судової зали, тому не могли перекинутися ані словом, тільки дивилися й дивилися одне на одного, знаючи, що більше не побачаться* [с. 39]) чи безсполучниково (*Я тут забарився троха, ненароком сі заблудив у тумані, але вже йду, йду...* [с. 145]). Часто двох повторів недостатньо, щоб виразити тривалість чи інтенсивність дії, тому автор уживає одну й ту саму форму тричі, розмежовуючи дієслівні форми комами або ще й іншими членами речення: *Я їв, їв, їв, а вуйко Матвій дивився на мене, дивився, поки на око йому не набігла велика кругла сльоза* [с. 60]. *Але я вийду, друже Пластуне, вийду, вийду, бо ти мені так наказав, за їдно лиш хочу сі вибачити перед тобов, друже, що не здогнав я тоді провідника, щез він з моїх очей, провідник Корнило, тому так сі стало* [с. 17].

3. 3. Складений присудок

Складений присудок має два повнозначні компоненти, один із яких є повнозначним, а інший – дієслово-зв'язка. У художньому творі Василя Шкляра зафіксовано 253 складені присудки, серед яких 37 % складених дієслівних, 53 % складених іменних та 10 % складених прислівникових [див. Додаток 5].

3.3.1. Складений дієслівний присудок

Складений дієслівний присудок широко розповсюджений в художньому мовленні. Усього в романі «Троща» виокремлюємо складені дієслівні присудки відповідно до допоміжних слів, які в них уживаються: складені дієслівні присудки з фазовим компонентом (31 % дієслівних присудків, 11% всіх складених присудків) та модальним компонентом (69 % дієслівних присудків, 26% всіх складених присудків) [див. Додаток 6].

Серед присудків із фазовим компонентом розрізняємо такі присудки, в яких допоміжне дієслово позначає **початок дії**. Найпоширенішим є вживання компонентів:

- 1) почати і починати: *А Змій так скривився, наче був китом і Йона почав гарцювати в його череві [с. 50]. Більшовики навіть не приховували, що кривілки всипані: приїжджали на подвір'я, вимірювали відстані й одразу починали копати [с. 78];*
- 2) стати: *Довбня сказав, що, відколи я прийшов до них на роботу, він став спати спокійніше [с. 128];*
- 3) заходитися: *Васюта пішов, а я відразу заходився перевдягатися [с. 30];*
- 4) кинутися: *Ми теж її добре знали, свого часу наші пропагандисти кинулися проводити з Вірусєю виховну роботу, бо це входило в їхні обов'язки — пояснювати приїжджим східнякам, хто такі бандерівці та за що вони воюють [с. 155].*

Інша група фазових дієслів позначає **продовження дії**, її тривалість, яку виконує герой роману. Як правило, такі присудки реалізуються за допомогою допоміжних дієслів:

- 1) продовжувати: *А ви, друже Міську, і далі продовжуйте зустрічатися із Стодолею так, наче ви на правду є агентом [с. 49]. (У цьому реченні слово *далі* є додатковим підсилювальним елементом, щоб відтворити тривалість виконуваної дії). *Ні, змінився лише її Василько, який продовжував випивати, але до неї був ніжний і... чесний [с. 83];**

2) залишатися: *Звичайно, якби ми тут залишалися зимувати, то хтось четвертий мусив би зверху замаскувати вхід [с. 34];*

3) лишатися: *Зненацька неподалік вдарили автоматні черги, москалі попадали на землю, а Жучок так і лишився стояти, не знаючи, що йому краще – жити чи вмерти [с. 39];*

Останню групу становлять допоміжні дієслова на позначення **завершення дії**. В аналізованому романі фіксуємо випадки побутування цього підвиду, де допоміжними є лексеми:

1) перестати: *Навпаки, відколи Стодоля з більшовиками, вони перестали товктися в навколишніх селах, не роблять тут засідок, не провадять ревізій [с. 43]. Очерет там перестав гойдатися, потім щось заверещало несамовитим голосом [с. 12];*

2) припинити: *Перед ранком я припинив друкувати згідно з правилами конспірації [с. 91].*

У більшості випадків елементи присудка в реченні стоять поряд, проте інколи вони розмежовуються підметом чи другорядним членом речення: *Наступного дня Стодоля продовжив його обробляти [с. 44]. Став він шукати зачіпку, що не відпускала їхнього волока, підплив до колоди з другого боку — там вона була вужча і мовби приплюснута, — дивився, дивився, аж поки вода в літній Стрині нараз не зробилася крижаною [с. 129].*

Серед присудків із модальним компонентом розрізняємо такі присудки, в яких допоміжне дієслово позначає можливість або неможливість, повинність, необхідність, передбачуваність дії, здатність і схильність героя до її виконання. Автор у тексті реалізовує ці значеннєві відтінки за допомогою слів:

1) мусити: *Не знаю, кому куди, а я мушу запрягати Сивого на Козову [с. 147]. Десь насподі свідомості скинувся здогад, кого я муситиму допитати [с. 67]. Провідник такого рівня не мусив би відпускати нікого з місця своєї ночівлі [с. 6];*

- 2) могти: *Виявляється, і до пекла може зазирнути свято [с. 159]. Марійка могла б додати до справи чимало суттєвого [с. 105];*
- 3) вміти: *Ви вмієте друкувати на машинці? [с. 51];*
- 4) мати: *Але нині сонця не було, небо затягли такі вільгі хмари, що ось-ось мав упасти дощ [с. 108]. Має бути передзимова відправа [с. 157];*
- 5) примусити: *Ніхто тебе не примусить робити те, чого ти не хочеш [с. 66].*

У тексті наявні також складені присудки з модальними дієсловами, що характеризують волевиявлення, тобто бажання чи відсутність бажання, спробу, намір, готовність чи рішення героя виконати дію, яку виражає інфінітив. Для вираження цього автор застосовує структури з такими модальними елементами:

- 1) хотіти: *Михася не хотіла їхати до Тернополя [с. 119]. Я вже хотів піти, аж раптом до мене підступив ярижник у синій нейлоновій куртці [с. 20];*
- 2) погодитись: *Буревій, звісно, швидше погодиться прийти до нової криївки, ніж спотикатися по старих, загрожених [с. 55]. Я погоджуюся співпрацювати з органами МГБ та назавжди відрікаюся від ОУН і УПА [с. 44];*
- 3) вирішити: *Перш ніж піти до рідних у Божиків, вона вирішила заглянути до Мандзюків, сказати Марійці та Анні, що має важливі справи над Стрипою [с. 119];*
- 4) намагатися: *Я зрозумів, що Сірко у відчаї намагається взяти більшовиків на дурня, і вирішив теж показати, що нас тут багато [с. 12];*
- 5) збиратися: *Зрозумівши, що я не збираюся розкривати перед ним секрети, Сірко вирішив витягти з рукава козирного туза [с. 105];*
- 6) пробувати: *Я вже не раз, купаючись у Стрині, пробував дихати через очеретину, виходило кепсько [с. 22];*
- 7) хтіти: *Я, Михасю, скучив за вами і давно хтів стрінутися [с. 111];*
- 8) наважитись: *Я не наважився її гукнути чи, може, не зміг відтягти голосу [с. 28];*

9) воліти: *У такі дні я волів не висувати носа на вулицю, проте і в чотирьох стінах мені не сиділося* [с. 32];

10) насмілитися: *Було незатишно, порожньо на душі, але я сказав собі, що Бог не без милості, козак не без долі, і насмівся заглянути на хвилинку...* [с. 19].

Це велике різноманіття модальних слів не тільки засвідчує поширеність уживання складених форм присудка, а й підтверджує величезний синонімічний запас автора, його письменницьку індивідуальність, переконує читача в правдивості та достовірності оповіді, допомагає краще відтворювати атмосферу описуваного часу.

Василь Шкляр у ролі модального складника застосовує й предикативні прикметники повної чи короткої форми. Серед них:

1) здатен: *Не кожен навіть здоровий чоловік здатен працювати в геєні огненній, тому таким одчаякам дозволяли міську прописку* [с. 9];

2) згоден: *Стодоля сказав, що більшовики уміють творити всілякі дива, в чому Місько ще матиме нагоду переконатися, а поки що нехай скаже відверто, чи згоден він співпрацювати з ним, зі Стодолею* [с. 44];

3) повинен: *Що я повинен був думати про цю операцію з Буревієм?* [с. 116]. *Хотілося думати, що так воно й мусить бути, адже вони прориваються з оточення і не повинні себе виказувати ні погуками, ні стріляниною* [с. 16];

4) ладен: *Я їх упізнавав, і від того мене брав не жаль, а душив сором, такий тяжкий, що я ладен був битися головою об залізне днище* [с. 169];

5) годен: *Але поза тим іноді в житті трапляється таке, що чоловік не годен того вигадати* [с. 139]. *Засміявся і сказав, що я мухи не годна вбити, не те що людину* [с. 82]. У таких реченнях прикметникові форми виконують свою предикативну функцію, зосереджуючи увагу на означуваній якості чи властивості людини.

Автор роману, окрім предикативних прикметників, уживає усталені сполуки слів у значенні допоміжного компонента, який має модальне значення. Загалом виявлено 4 випадки функціонування таких форм:

- **мати сили:** *Сніг лежав латками, і, щоб не лишати слідів, ми musiли перестрибувати через нього, але не мали сил навіть переставляти ноги [с. 34];*
- **мати намір:** *Я подивувався Юркові-Жуку, як він усе те взяв собі на карб, запам'ятав посади та прізвища, ніби мав твердий намір колись зустрітисся з усіма суддями та підсудками й переговорити про цю справу заново [с. 39];*
- **мати нагоду:** *Стодоля сказав, що більшовики уміють творити всілякі дива, в чому Місько ще матиме нагоду переконатися, а поки що нехай скаже відверто, чи згоден він співпрацювати з ним, зі Стодолею [с. 44];*
- **мати звичку:** *Ми примовкли не тому, що остерігалися цієї старшої жінки, а через те, що мали задавнену, як хронічна нежить, звичку не говорити про такі речі при сторонніх [с. 138].*

Інколи складені дієслівні присудки ускладнюються часткою. У тексті такі випадки реалізуються за допомогою часток:

- **собі:** *Мій друг тут постійно не квартирував, він собі міг пробувати де завгодно, але ми з ним умовилися, що в суботу будемо зустрічатися в парку [с. 19];*
- **начебто:** *І ось настав той день, коли провідник Буревій начебто мав прийти на хутір Подорожчина, де Місько підпоїть його струєним вишняком і зодягне на руки кайдани [с. 72];*
- **було** (найчастіше): *Хорсун одразу хотів було віддячити агентові, ще більше його заохотити до подальшої праці, і він запитав: чи не потрібні Міськові гроші? [с. 55]. Хотів було розгорнути книжку, але він поклав мені на зап'ястя долоню [с. 140]. Я виліз зі*

свого барлогу і, щоб зігрітися, хотів було зробити руханку, але все тіло так боліло, що не мав сил розім'ятися [с. 28].

Отже, складені дієслівні присудки в романі Василя Шкляра виконують важливу стилістичну функцію. Фазові компоненти структурують хронологію оповіді, створюють логічний ланцюжок висловлювань, а модальні – допомагають висловити бажання чи внутрішні переживання героїв, їхню готовність до якихось звершень та можливість реалізації задумів і планів.

3. 3. 2. Складений іменний присудок

Зі складених присудків автор найчастіше використовує складений іменний (53 %), з огляду на значно ширшу морфологічну різноманітність. Спершу аналізовані речення класифікуємо відповідно до виду вжитого дієслова-зв'язки. Усього маємо 45 % присудків зі власне зв'язкою та 8 % присудків із невластиве зв'язкою [див. Додаток 7].

Власне зв'язки формують граматичне значення присудка. У тексті письменник використовує частки:

1) *бути*:

У більшості випадках автор застосовує саме це допоміжне слово: *А ще у своїй колисці я був сухий, як закутане в свіжу пелюшку дитя, тільки, видно, не було мені теплого місця на цій землі, бо раптом припустився дощ [с. 24].*

Дуже часто в романі власне зв'язка *бути* застосовується для вираження теперішнього часу, відповідно в більшості випадків не виражається лексично. У творі знаходимо такі моделі складеного присудка з нульовою зв'язкою *бути*:

- нуль-зв'язка + іменна частина в називному відмінку: *Мені ще бабуся мої казали, що нендза — вісник біди», — сумно кивав кудлатою головою Місько, і ніхто йому не перечив [с. 72];*

- нуль-зв'язка + іменна частина в родовому відмінку: *Та лихо не без добра [с. 24].*

Проте в деяких випадках зв'язка **бути** в теперішньому часі виражена формою «є»: *Було видно, що думка провідника Буревія чи Броза для нього є остаточною і сумніву не підлягає* [с. 50]. Як правило, така форма використовується, якщо іменник (чи субстантивована частина мови) виражений в орудному відмінку однини чи множини: *Він є начальником відділу Тернопільської держбезпеки* [с. 113]. *Ні, сказав Стодоля, такої цілі нині ніхто не ставить, бо бандерівці є реалістами* [с. 54].

2) являти, становити:

Власне зв'язки **являти, становити** трапляються всього лише у 2 % речень зі складеним іменним присудком: *Так, її репутація заплямована, вона зрадила Організацію і підлягає найсуворішому покаранню, але ще являє собою людський матеріал, придатний до використання* [с. 99]. Допоміжний компонент поєднаний також із похідною відзайменниковою часткою **собою**. *Це теж становило велику загрозу нашому рухові.* [с. 132].

Напівповнозначні зв'язки трапляються у складених іменних присудках значно рідше. Проте їхня різноманітність є більшою. Зокрема, Василь Шкляр вживає в ролі допоміжного компонента такі дієслова:

- ставати: *Україна стане самостійною, і вони також працюватимуть для її добра* [с. 88]; *Він сказав, що вони й так про все дізнаються, бо вже більшість підпільників стали агентами* [с. 122]; *Дійшла того стану, коли найдорожче стає тягарем* [с. 119];

- доводитися: *Сум був молодшим братом Стодолі, Гак доводився їм обом рідним вуйком, а Дзідзьо, котрий весь час був із ними, ніяк не міг опинитися на вантажівці, що приїжджала на Драгоманівку* [с. 35];

- видаватися: *Але він не перечив, був у добромуморі, хоча в холодному місячному світлі його лице видавалося блідим, наче на нього осів іній* [с. 166];

- виявлятися: *Для Свердлова це запитання теж виявилось неочікуваним* [с. 116];

- називатися: *Я запитав, чи його прізвище часом не Свердлов, і Марійка відповіла, що так, до нього зверталися «товариш лейтенант», але сам він назвався Свердловим* [с. 121];

- обзиватися: *Місько не заспокоювався, обзивав себе горбалем, провокатором, хомутом, дзядом і ще гіршими словами, бо чого ж це саме його покликав до себе Стодоля?* [с. 45];

- бачитися: *Нещасною йому бачилася тільки Мазепина Мотря, бо Сірко час від часу співчував їй уголос: — Бідна, бідна дівчина* [с. 59].

Також зафіксовано речення з повнозначним словом у ролі невластне зв'язки, бо в такому контексті повнозначна лексема зазнала десемантизації: *Зима стояла люта* [с. 23].

Такі дієслівні зв'язки певною мірою зберігають своє лексичне значення і, відповідно, вказують на виникнення стану, зміну станів чи інше.

Спостерігаємо, що зв'язкові дієслова розташовані найчастіше в препозиції до головного компонента, але інколи – в постпозиції: *Слідство підтвердило, що сама вона практично стала агентом УМГБ від серпня 1947 року* [с. 131]. *Нещасною йому бачилася тільки Мазепина Мотря, бо Сірко час від часу співчував їй уголос: — Бідна, бідна дівчина* [с. 59].

Усі речення зі складеним іменним присудком поділяємо з огляду на морфологічне вираження основного компонента – іменної частини [див. Додаток 8]. Це:

1) іменник (42 %):

Спеціалізованою формою вираження іменної частини (зокрема, іменника) є:

- називний відмінок із нульовою чи лексично вираженою часткою: «252» — число, за яким начебто стоїть хтось безособовий чи, може, навіть багато людей [с. 48]. Але він був молодчинка, мій дорогий Жучок, і з усього робив лише оптимістичні висновки [с. 138];

- орудний відмінок: *Її батько, якого всі називали Васютою, був ковалем у Купчинецькій кузні* [с. 28]. *Це передчуття не було манією*

параноїка, якого життя примусило постійно відчувати на собі мульту печать стороннього ока [с. 160]. Через нього я був для Зоньки порожнім місцем [с. 147]. Часто письменник вдається до однорідних присудків, іменна частина яких виражена іменником в орудному відмінку: Офіцером був *Стодоля в погонах совіцького капітана, а розстріляною любов'ю* — *Михася* [с. 134]. *Місько не заспокоювався, обзивав себе горбалем, провокатором, хомутом, дзядом і ще гіршими словами, бо чого ж це саме його покликав до себе Стодоля?* [с. 45]. Бачимо, що автор передає експресивність висловлювання саме через вживання таких однорідних форм, це допомагає йому якнайточніше виразити відчуття провини другорядного героя тощо;

- родовий відмінок уживається разом із часткою *не* та прийменником *без*: *Але Бог не без милості, козак не без долі* [с. 159]. Цікавим є речення, де іменна частина складається з двох слів, що позначають одне поняття: *Він був стрункої спортової статури, до якої гарно прилягав совіцький офіцерський кітель з навхресним опаском (наші есбісти полюбляли наряджатися в совіцьку форму), і райтки із явно завуженими «вухами» на стегнах сиділи на ньому фасонисто й елегантно* [с. 49];

- місцевий відмінок не є спеціалізованою формою для вираження іменної частини, проте автор часто використовує його для опису явищ природи чи зовнішнього вигляду персонажів: *Василь був у чужому військовому виряді, в якому Михася бачила його під час зустрічей у Багатківському лісі* [с. 117]. *Він був у повному озброєнні — ППС, на паску кобура з пістолетом, портупея, планишет, начищені до блиску чоботи* [с. 113]. *Ніч із туманом були на нашому боці* [с. 144]. *Я в них у пошані, вони нормальні хлопці* [с. 55].

Іменник у складеному присудку зазвичай розташований у постпозиції відносно допоміжного компонента, часто розмежовується іншими членами речення, але інколи автор уживає його в препозиції: *Якщо виходити здалеку, ав ово, то це теж було не останньою причиною того, що одного сльотавого вечора до двору таздині Оришки Паньківської, що сиділа на хуторі Морги,*

під'їхав студебекер з повним кузовом солдатів у червоних погонах і синіх кашкетах [с. 113]. Офіцером був Стодоля в погонах совіцького капітана, а розстріляною любов'ю — Михася [с. 134].

Складений іменний присудок, основний компонент якого виражений іменником, інколи в тексті має засоби ускладнення, зокрема частки:

- **це:** Юрко теж усвідомлює, що дві його цілі – це справа далекої перспективи, тому треба берегти здоров'я, щоб дожити до тих днів 40 Морги — це місце для несусвітнього смутку [с. 112];
- **то:** Загинути знеславленим через обмову — то була б дика несправедливість [с. 84]. Сині очі на смаглявому виду — то така, розумієте, рідкість, яка може вивести з рівноваги швидше, ніж каверзне запитання [с. 80];
- **не:** А раптом що, то я мушу знати, що Довбня ніколи не був стукачем [с. 33]. Місько не був ледацюгою, а тут затявся, як перегрітий кулемет [с. 64];
- **поєднання кількох часток:** Провести збірку під носом у гарнізоні — хіба це не вища кляса? [с. 163];

2) прикметник (46%):

Аналізуючи твір, ми виявили, що саме прикметник найчастіше виступає в ролі головного компонента складеного іменного присудка. Основними форми вираження прикметника є:

- називний відмінок: На знімку він був набагато старший, і, якби не напис, я б не звернув на нього уваги [с. 4]. Наші оповідки були схожі: купання в багні, голод, холод, сморідне дихання смерті, від якої кожен із нас був на волосину [с. 35]. Неодноразово натрапляємо на речення з однорідними й неоднорідними складеними присудками: Василь був найрозумніший з-поміж усіх нас, але довірливий, як дітвак [с. 111]. Вирок революційного суду був суворий, але цілком обґрунтований [с. 131]. Інколи присудки є неоднорідними та формуються за допомогою різних іменних частин: Я знав, що ти мудрий. Але знав і те, що ти чесний хлоп і відданий Організації. [с. 49]. Хоча сам Броз зовні був лагідним, гарним хлопцем, з такою

симпатичною родимкою на щоці, яку б у нього позичила кожна дівчина [с. 44]. Автор, застосовуючи таке поєднання в одному реченні, намагається охарактеризувати різні якості персонажа, які однаковою мірою важливі та водночас формують психологічний портрет певного героя.

У деяких реченнях письменник використовує складні прикметники для детальнішого опису явища або предмета: *Давненько сі не виділи, друже, — сказав він, і цей голос був більше схожий на Жучка, ніж він сам, хоча знайомі нотки його бархатистого голосу тепер були басовито-хрипкі* [с. 136]. Інші випадки свідчать про функціонування сполуки слів, які цитують слова одного з персонажів: *Я подумав, що Сірко теж «якийсь не такий»* [с. 58]. Експресивними є вислови, у яких письменник застосовує діалектні форми: *То людям так, а мені вони зовсім ріжні* [с. 60]. У цьому реченні слово *ріжні* є відповідником літературного слова *різні*;

- орудний відмінок: *Мати померла, коли Зонька була ще малою, хоч дехто з хуторян казав, що вона не померла, а «ділась»* [с. 28]. *Стрілянина була короткою, і це не вішувало нічого доброго* [с. 22]. У цьому відмінку теж часто вживаються однорідні присудки: *Кроки були легкими й короткими, за мить я з подивом побачив, що просто на мене мчить якесь хлопчєня, і в голові засвітився перший, ще не виразний здогад* [с. 142];

- родовий відмінок: *Запитання було не з легких* [с. 62].

Автор використовує також предикативні прикметники в ролі іменної частини: *Місько був певен, що ніхто його не перевірятиме* [с. 64]. *І тут я був згоден із ним* [с. 32].

Здебільшого прикметник як іменна частина присудка в реченні стоїть у постпозиції відносно дієслова-зв'язки: *Я подер би на онучі сорочку, та вона теж була мокра як хлющ* [с. 16]. Рідше автор уживає іменну частину в препозиції: *Дурне було запитання* [с. 17]. *Найстрашнішим було потрапити до більшовиків живим* [с. 16];

3) дієприкметник (7 %):

У романі фіксуємо речення з дієприкметником у ролі основної частини складеного іменного присудка: «*Я була приголомшена, коли побачила Василя живого*», — розповідала Марійка [с. 121]. Такі присудки мають часто мають нульову зв'язку: *Скоростріл замовк, але тепер я знав, що там від поля, з боку хутора, також виставлені більшовицькі стійки* [с. 17]. Частини присудка можуть розмежовуватися іншими членами речення: *Воно було в нього зачесане клинцем униз і трохи набік* [с. 113]. *У хаті горіла нафтова лампа, вікна зсередини були щільно завішені* [с. 53]. Рідко дієприкметники формують однорідний ряд: *Перша з них була всуціль обшита дошками й вибілена вапном* [с. 80];

4) числівник (4 %):

Іменна частина складеного присудка часто має числівник у ролі головного компонента. Автор застосовує такі конструкції, щоб виразити кількість осіб, які виконують певну дію, а також порядковість: *Там навіть наша мова була першою* [с. 137]. *У гуртожитку мешкали різні підозрілі типи, в тому числі й колишні зеки, але політичний в'язень був один* [с. 149]. Усі виявлені форми цього способу вираження мають дієслово-зв'язку **бути** в минулому часі, яка стоїть у препозиції стосовно іменної частини. Числівник вживається у формах називного та рідше орудного відмінка: *Але хто у кривці був п'ятий?* [с. 30] *Я був би там шостим, якби вдалося тієї ночі прорватися на хутір* [с. 35];

5) займенник (1%):

Найрідше іменною частиною виступає займенник, який вказує на якість предмета: *Ось такою була ця робота* [с. 128]. *Такою була обов'язкова «шапка» до мого переслухання Михасі, яку я теж знав з 1945 року* [с. 80]. Вказівний займенник уживається у формі орудного відмінка.

Основний компонент складеного іменного присудка також може виражатися фразеологізмом іменного типу. У тексті роману знаходимо один такий випадок (менше 1 %): *Ну, я ж теж не в тім'я битий* [с. 105].

Використовуючи такий фразеологізм, автор намагається яскраво описати таку рису героя, як мудрість, тямущість, досвідченість у певній справі.

Отже, серед аналізованих складених форм іменний присудок становить найчисельнішу групу (53 %). Водночас це найрізноманітніша група, бо головними компонентами є іменники, прикметники, дієприслівники, числівники, займенники, а також фразеологічні сполуки. Автор дуже влучно застосовує іменні присудки для опису подій, які відбуваються у творі, для характеристики героїв і деталізації їхніх образів. Уживання фразеологізмів та іменних частин у нетипових формах відмінювання збільшує експресивне враження від написаного, а однорідні присудки урізноманітнюють мовлення героїв, ширше характеризують явища, про які йде мова в романі.

3. 3. 3. Складений прислівниковий присудок

Основний масив становлять якісно-означальні прислівники, за допомогою яких Василь Шкляр описує наявність певних труднощів або ж їх відсутність у героїв твору: *Неважко було здогадатися, що двоє невпізнаних – то провідник Корнило й Пластун* [с. 29]. *Я здогадався, про кого він каже, хоча в те важко було повірити* [с. 139]. Інколи прислівник характеризує відсутність фізичного напруження і зусиль: *Людською думкою маніпулювати легко* [с. 118].

Більшість ужитих прислівників мають оцінну семантику: *Але бігти босоніж по очеретяних штурпаках було б ще гірше* [с. 12]. *А й справді, чого метушитися, виказувати себе борсанням у болоті, шумом та порухом очерету, якщо ліпше зачаїтися і покластися на Божу ласку?* [с. 16].

У деяких реченнях основний компонент має нульову зв'язку: *Бо краще бігти за коханим босою по снігу, ніж чалапати у валянках за нелюбом* [с. 26]. В інших структурах дієслово-зв'язка формально виражене: *Мені то було трохи дивно чути, адже Стодоля мав наречену Михасю* [с. 29]. *Ми з Крісом ще погуляли парком, хоч гуляти було незатишно* [с. 32].

Письменник буде деякі висловлювання, ставлячи прислівникову частину в препозицію щодо допоміжної: *Вам не соромно було проливати нещирі сльози?* [с. 96]. *Змія важко було не впізнати навіть у темряві* [с. 143]. У таких реченнях логічний наголос падає саме на прислівник.

Прислівниковий присудок у «Троці» інколи ускладнюється частками: *це* (*Звага — це добре* [с. 163]); *не* (*Довго водити за носа досвідчених службистів не так легко* [ст. 62]); *то* (*То не є добре — всіх ставити під підозру* [с. 158]). Останній присудок ускладнений також часткою *не* і, на відміну від попередніх прикладів, перебуває у препозиції стосовно підмета.

3. 4. Складний присудок

У романі серед складних присудків виокремлюємо ті, що формуються повнозначним дієсловом зі значенням руху чи процесу, стану (*лежати, сидіти, лишитися, вийти*) та іменної частини: *А хто ж то лежав убитий біля сільради?* [с. 42] *Коли Місько це зрозумів, йому попустило, але кров відпливла з лиця і він сидів блідий, як сама блідота* [с. 70]. *Виходило так, що він лишився живий, бо хто б це зважав на мертвого?* [с. 78]. Іменною частиною, як бачимо, є прикметник або дієприкметник. Вони є носіями лексичного значення в складному присудку, але виражають ознаку чи стан, який описує особу (підмет) лише тимчасово. Дієслова *стояти, лежати* тощо, які автор уживає в цих конструкціях, теж мають певну лексичну вагу, проте нечітко виражену.

Іншу групу складають складні тричленні присудки, які є фактично ускладненими формами дієслівного та іменного присудка. Зазвичай у таких структурах другий компонент присудка нагадує дієслово-зв'язку, необхідну для об'єднання першого й останнього компонентів: *Дорогою напали на німців, які, відступаючи, змушені були поділитися з нами чималими запасами зброї та амуніції* [с. 123]. *Друге — убитий не міг бути братом Стодолі Славком Мандзюком, тобто Сумом, бо того Безпека взяла у ніч атентату і він сидів під арештом* [с. 102]. *Хтось має бути першим* [с. 123]. Іменна

частина в таких формах виражається орудним відмінком: *Я, майже досвідчений есбіст, котрий лише через віроломну зраду не став районним референтом Безпеки, мусив бути зухвалим* [с. 168].

Отже, складний (подвійний) присудок утворюється поєднанням повнозначного дієслова зі значенням руху (процесу, стану) та іменної частини або є тричленною структурою. Складний присудок об'єднує синтаксичні й стилістичні функції, притаманні складеному іменному та складеному дієслівному присудкам. Загалом, у романі зафіксовано 20 двоскладних речень, у яких наявний складний присудок.

ВИСНОВКИ

При аналізі структурних типів головних членів речення в романі Василя Шкляра «Троща» виявлено структурні різновиди простого і складеного підмета. Простий підмет функціонує в усіх формах (іменник, займенник, субстантивовані числівник, прикметник, форми дієслова (дієприкметник та інфінітив), вигук). Також зафіксовано 21 підмет, виражений лексикалізованою сполукою. Серед них ми виділили такі тематичні групи, як: антропоніми, географічні назви, астрономічні назви, мікротопоніми, наукові поняття, емоційно-забарвлені та метафоричні вислови.

Серед простих підметів письменник часто вдається до використання ускладнених форм. Вони надають тексту певного семантико-стилістичного відтінку та підсилюють висловлення. Серед засобів ускладнення, які використовує автор, наявні повторення форм того самого слова, поєднання означальних займенників, поєднання з модальними частками *лише, лиш, тільки, навіть, хоч*.

Художнє мовлення Василя Шкляра насичене також складеними формами підмета, які класифікуємо на такі різновиди: складений підмет з кількісним значенням, соціативний підмет, зі значенням вибірковості, зі значенням сумісності, зі значенням метафоричності, зі значенням сукупності, зі значенням неозначеності.

Найбільша частотність належить підметам із кількісним значенням (39 % зі 114 зафіксованих випадків). Ці головні члени речення формують власне кількісні, збірні та неозначено-кількісні числівники, відчислівникові іменники, займенники.

Наступним найбільш поширеним різновидом складеного підмета є соціативний (22 %). У романі функціонують соціативні підмети, в яких головний компонент виражений особовим займенником у називному

відмінку множини (зокрема *ми* і *вони*), також головний компонент часто виражається іменниками-антропонімами.

Підмет зі значенням вибірковості застосовується у 20 % випадків. Залежно від типу числівника або займенника, такий підмет утворює різний відтінок значення, зокрема неозначену кількість, число, заперечність, причетність усіх.

У художньому творі автор застосовує складені підмети зі значенням неозначеності, які складають 10 % усіх складених різновидів. Головним компонентом є займенники *хтось* або *щось*.

Підмети зі значенням метафоричності трапляються у 5 % аналізованих конструкцій. За допомогою метафоричних образів автор підсилює лексичне значення додатковими емоційно-експресивними відтінками. Найменш поширеним є складений підмет зі значенням сукупності (4 %). Також не було зафіксовано жодного випадку функціонування складеного підмета зі значенням фазовості.

Аналізуючи форми побутування присудків у романі, ми виявили такі різновиди: простий, простий ускладнений, складений та складний присудок. Простий присудок, який найчастіше використовується в романі, виражається всіма особовими формами дієслова, також трапляються діалектні форми (зокрема, зі зворотною часткою «*сі*»), формами дієслів одного часу в значенні іншого, інфінітивом, вигуками. Неодноразово в романі Василь Шкляр використовує дієслівно-іменні звороти в ролі простого присудка. Усього в романі зафіксовано 18 присудків, виражених сполукою слів із такими опорними словами: *мати, давати, справляти, становити, підлягати, нести, ставати*.

Невід'ємною частиною художнього стилю Василя Шкляра є вживання фразеологізмів. У романі виявлено 32 речення з присудком, вираженим фразеологізмом. За допомогою них письменник змальовував емоційний стан персонажів (печаль, злість, схвильованість, байдужість), риси характеру

(хитрість, сміливість, упевненість), людські чуття та процеси, пов'язані з мисленням (привернення уваги, запам'ятовування і т. д.).

Також у художньому творі ми виокремили ускладнені форми просто дієслівного присудка у 29 реченнях. Серед способів ускладнення найпоширенішими є: частки (*собі, мовби, ніби, так і*), повторення тієї самої форми.

Значно чисельнішою, порівняно зі складеними формами підмета, є група складених присудків. Усього в романі фіксуємо 253 складені форми присудків, серед яких складені іменні – найчастотніші (53 %); складені дієслівні (37 %); складені прислівникові (10 %).

Складений дієслівний присудок формується за допомогою фазових компонентів (11 % усіх складених присудків) і модальних (26 %). Серед присудків із фазовим компонентом ми виділили такі присудки, в яких допоміжне дієслово позначає *початок дії* (*почати, стати, заходитися, кинутися*), *продовження дії* (*продовжувати, залишатися, лишатися*), *завершення дії* (*перестати, припинити*). Присудки з модальним компонентом у творі виражають можливість або неможливість, повинність, необхідність (*мусити, могли, мати, вміти, примусити*); бажання, спроб, намір чи готовність (*хотіти, погодитись, вирішити, намагатися, хтіти*). У ролі модального складника автор застосовує предикативні прикметники й усталені сполуки слів.

Складений іменний присудок охоплює 53 % всіх складених форм, 45 % з іменних присудків мають власне зв'язку (*бути, являти, становити*), інші 8 % – невласне зв'язку (*ставати, доводитися, видаватися, виявлятися, називатися*). За морфологічним вираженням головного компонента іменні присудки виражені іменником (42 %), прикметником (46 %), дієприкметником (7 %), числівником (4 %), займенником (1 %).

Складений прислівниковий присудок уживається у 10 % речень. Також у романі зафіксовано 20 двоскладних речень, у яких наявний складний присудок.

Отже, аналіз художнього мовлення Василя Шкляра допоміг виявити різноманітність структурних форм головних членів речення. Аналіз цих синтаксичних конструкцій у романі «Троця» характеризує ідіостиль сучасного письменника, підтверджує величезний синонімічний запас автора, його письменницьку індивідуальність, переконує читача в правдивості та достовірності оповіді, допомагає краще відтворювати атмосферу описуваного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буда В. А. Лексичні засоби творення емоційності у мові романів В. Шкляра «Чорний ворон» і «Троща». *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2018. Вип. II (30). С. 4–6.
2. Велика українська енциклопедія. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». 2017. URL: <http://vue.gov.ua>
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник Київ: Либідь. 1993. 368 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка. 1983. 219 с.
5. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ. 1997.
6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа. 1985. 360 с.
7. Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ. 2013. 18 с.
8. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2010. 384 с.
9. Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ: Видавничий центр «Академія». 2005. С. 233-238.
10. Дудко І. В., Дзюман Н. П. Функції займенника у ролі головного компонента в структурі підрядного словосполучення. Київ: НПУ ім. Драгоманова. 2015. 123 с.
11. Загнітко А. П. Кваліфікаційні і класифікаційні ознаки підмета. *Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. праць*. Київ: ІЗМН. 1998. С. 17–20.

12. Загнітко А. П. *Теоретична граматика української мови: Морфологія. Синтаксис: Монографія*. Донецьк: ДонНУ. 2001. 662 с.
13. Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 34. Ч. I. С. 3–10.
14. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу: навч. посібник для студентів вищих пед. навч. закладів. Тернопіль: Підручники і посібники. 2002. 126 с.
15. Іваницька Н. Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 10. С. 28–34.
16. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ. 1986.
17. Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ. 1975. С. 59–85.
18. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови. Львів: ПАІС. 2007. С. 264-332.
19. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь. 1995. 312 с.
20. Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученнями. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 1. С. 36–39.
21. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ: Рад. школа. 1961. Ч. II. 287 с.
22. Кутня Г. В. Деякі зауваги про аналітизм підмета з погляду його структурно-семантичної оцінки та формально-граматичної організації. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 32–42.
23. Кутня Г. В. Синтаксис сучасної української мови. Ч. I: Словосполучення та просте речення. Львів. 2013. 178 с.
24. Кучеренко І. К. Вокатив як функціональний член речення і так зване звертання. *Українське мовознавство*. 2003. Вип. 25. С. 11–20.

25. Мановицька А. Я. Стилістично зумовлене узгодження присудка з підметом. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 11. С. 73–76.
26. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук, думка. 1966. 324 с.
27. Москаленко Н. А. Підмети, виражені словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 9. С. 23–33.
28. Недбайло Л. І. Структура підмета. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ. 1975. С. 46–59.
29. Огієнко І. І. Складня української мови. Жовква: Друкарня оо. Василіан. 1938. Ч. II. 239 с.
30. Піскун Г. О. Складений підмет і його структурні типи. *Синтаксична будова української мови*. Київ. 1968. С. 73–83.
31. Піскун Г. О. Складений присудок і його структурні типи. *Синтаксична будова української мови*. Київ. 1968. С. 83–91.
32. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. Київ: Либідь. 1993. С. 164-169.
33. Попович А. С. Стилістика української мови: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2017. 172 с.
34. *Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. IV. Вып. II. Москва: Просвещение. 1979. 406 с.*
35. Свистун Н. О. Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 3 (55). С. 10-25.
36. Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 3. С. 24–30.

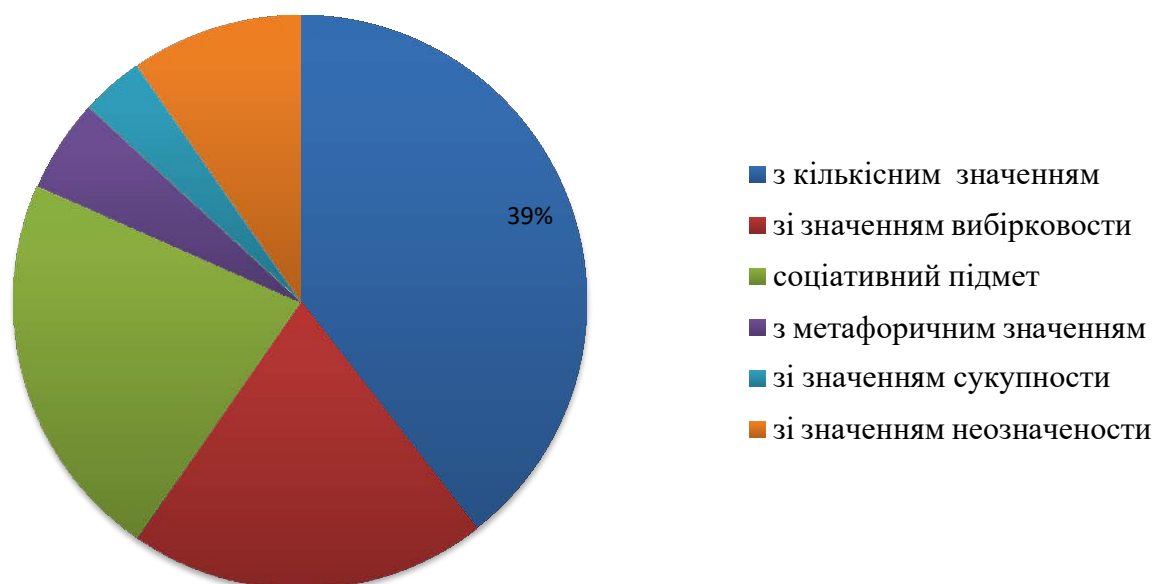
37. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ: Вища школа. 1994. 670 с.
38. Сучасна українська літературна мова: Підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну «Сучас. укр. літ. мова» / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк. 1994. 413 с.
39. Сучасна українська мова: Підручник. О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь. 1997. 400 с.
40. Терлак З. М. Предикативний номінатив і предикативний інструменталь в українській мові. *Іван Огієнко: Незабутні імена української культури*. Львів. 1992. С. 162–164.
41. Тихоша В. І. Складне речення в ідіостилі Василя Шкляра (на матеріалі роману «Маруся»). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць*. Випуск 31. Херсон: ХДУ, 2018. С. 177-181.
42. Томіленко Л. Експресивна лексика на позначення осіб у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Культура слова*. 2013. № 78. С. 77-81.
43. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 3-тє, зі змінами і доп. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. 2007. 856 с.
44. Українська мова: Словник-довідник. Редкол.: Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. та ін. Київ. 1998.
45. Федик О. Субстантивні словосполучення з родовим кількості. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 9. С. 31–35.
46. Христіанінова Р. О. Про деякі труднощі синтаксичного аналізу речень зі структурою "дієвідмінюване дієслово + інфінітив".

- Лінгводидактичні студії і проблеми національної освіти: Зб. наук. тез.* Ч. I. Бердянськ: БДП. 1993. С. 11–12.
47. Христіанінова Р. О. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Науковий журнал.* № 1 (5). 2016. С. 182-201.
48. Христіанінова Р. Подвійний присудок у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць: Наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.].* Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2015. № 2 (4). С. 237–249.
49. Чубаш Т. В., Кардаш Л. В. Семантико-синтаксична валентність іменника (на матеріалі роману «Маруся» Василя Шкляра). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1157056.pdf>
50. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Одеса. 1972.
51. Шкляр В. М. Троща: роман / Василь Шкляр. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 416 с.
52. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2004. 408 с.

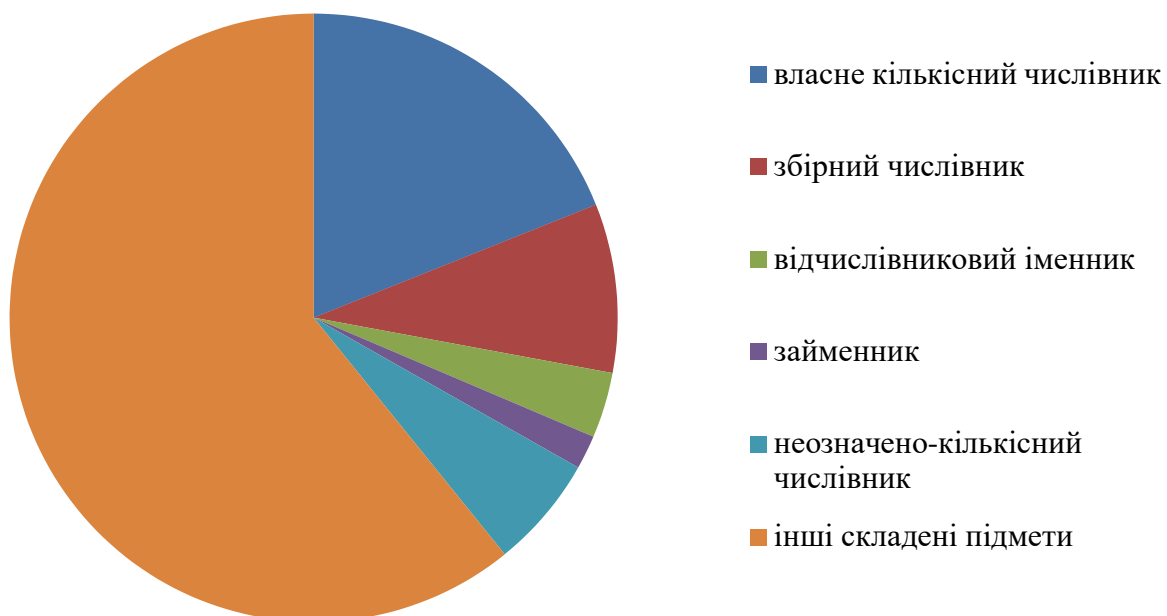
ДОДАТКИ

Додаток 1

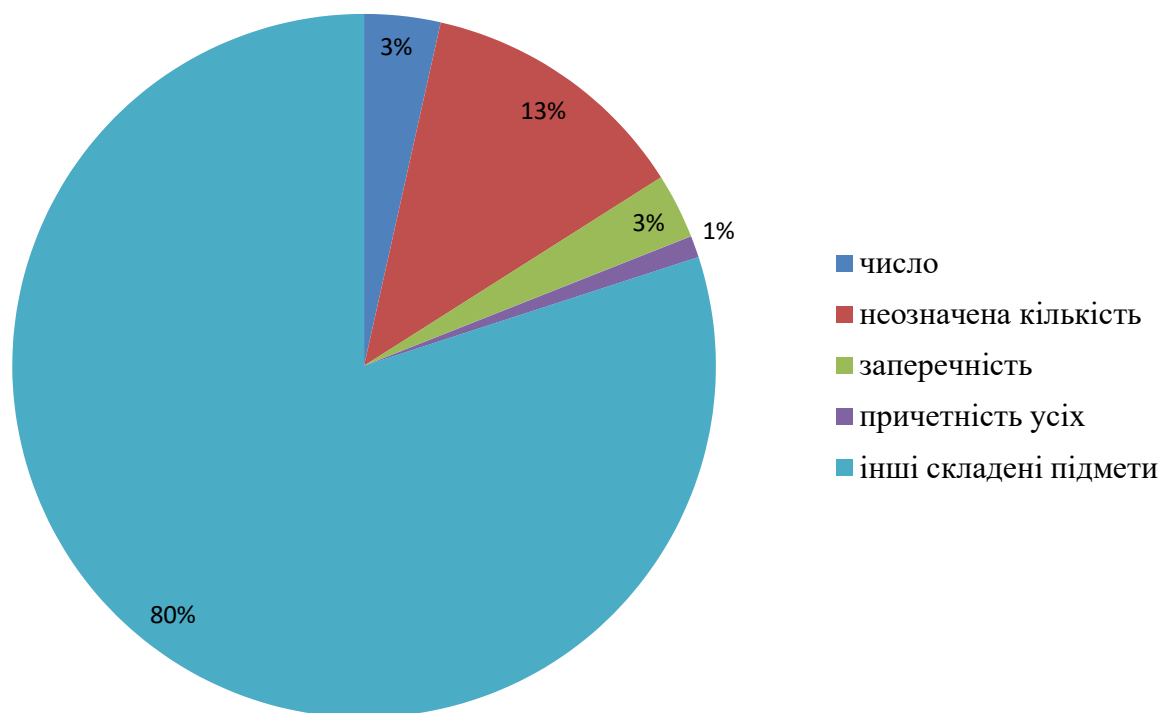
Різновиди складених підметів

Додаток 2

Спосіб вираження складених підметів з кількісним значенням

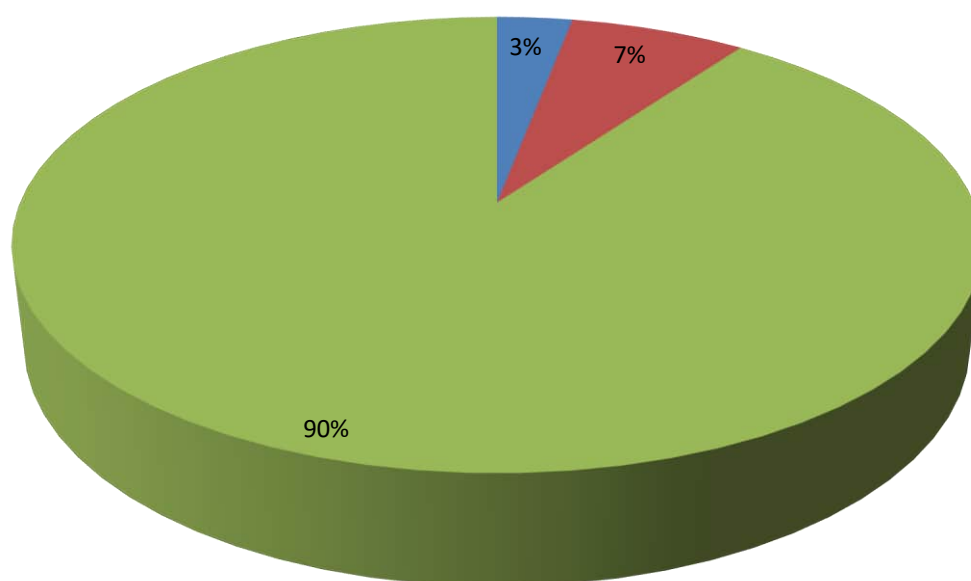
Додаток 3

**Значення складених підметів зі значенням
вибірковості**

Додаток 4

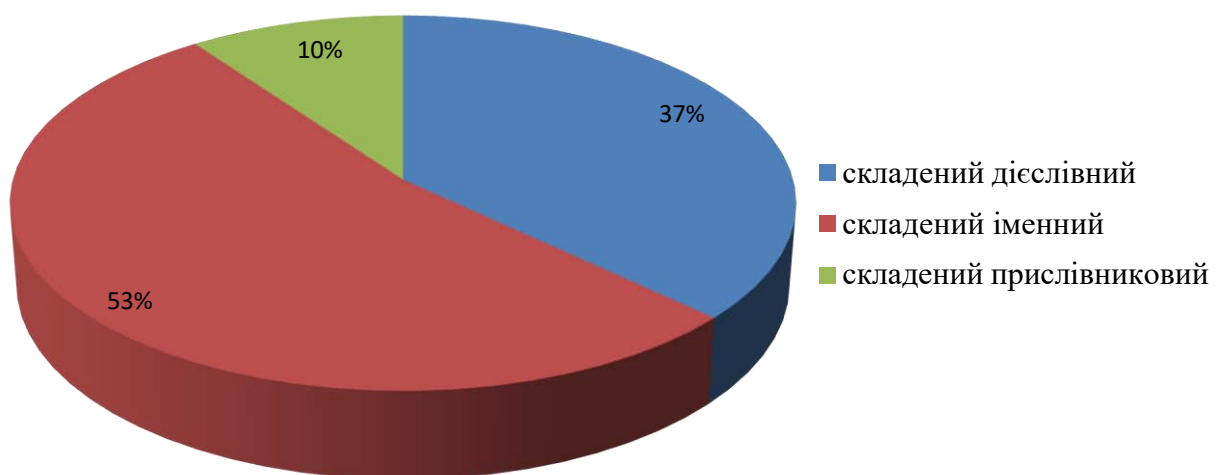
Головний компонент у складеному підметі зі значенням неозначености

■ хтось ■ щось ■ інші складені підмети

Додаток 5

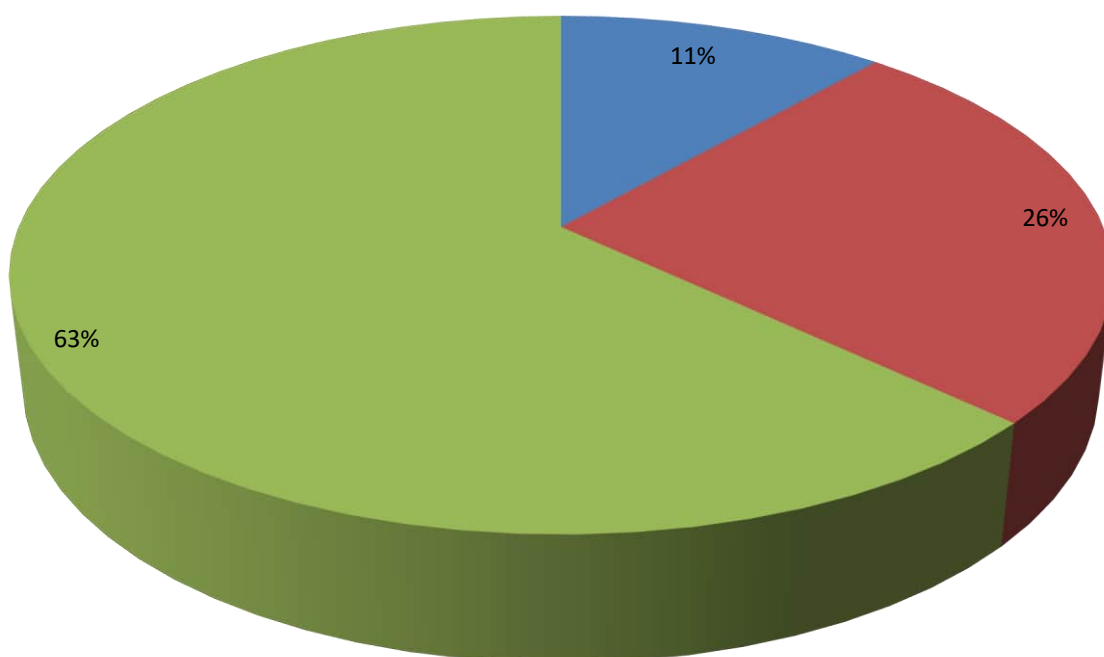
Різновиди складених присудків

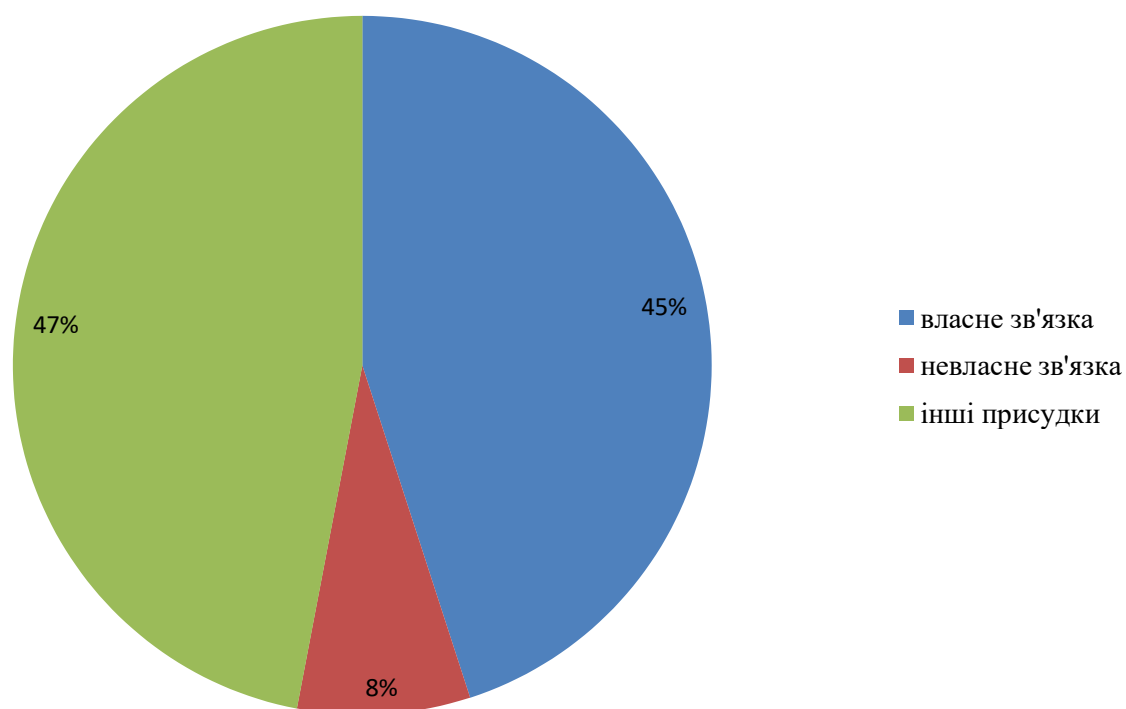
Додаток 6

Складений дієслівний присудок

■ з фазовим компонентом ■ з модальним компонентом ■ інші складені присудки

Додаток 7

Типи складених іменних присудків відповідно до виду дієслова-зв'язки

Додаток 8

Морфологічне вираження головного компонента складеного іменного присудка